© 2000 Institute for Bible Translation, Moscow - www.ibt.org.ru - All rights reserved. - For personal use only.

ФƏРҺƏНГОК

Əва фəрһəнгока мина к′ьлитəке мəщале дьдə, кö фə′минед хəбəред гьран йан нəнас зу фə′м бькьн. Ве фəрһəнгокеда наве п′аред К′ьтеба Пироз бь жьмаред сəри у р′езава һатьнə ньвисаре, аwа готи һəр р′ез у сəри жьмаркьри нə. Т′əвайийа Пəймана Кəвьн 39 к′ьтеб ьн: Дəстпебун, Дəрк′əтьн, Qануна К′аһинтийе, Жьмар, Зəбур, К′ьтебед П′ехəмбəра у йед майин. Пəймана Ну 27 к′ьтеб ьн. (Əв һəр дö пəйман һəвр′а 66 к′ьтеб ьн.) Дəрһəqа шьровəкьрьнада һун дькарьн һəр 66 к′ьтебада бьхуньн, ле сəд һ′əйф кö ве к′ьтебеда т′əне к′ьтебед Пəймана Ну һəнə, йед Пəймана Кəвьн т′öнəнə, чьмки бь зараве кöрманщи əw һе нəһатьнə wəлгəр′андьне (т′əрщьмəкьрьне).

Абба – бь зьмане арами те фə′мкьрьне «бав». Марqос 14:36; Р′омайи 8:15; Галати 4:6.

авзе (нəхwəшийа авзе) – ава зəр же дьчə.

Адəм – инсане пешьн бу, йе кö Хwəде хöльqанд. Хwəде əw жь хwəлийа ə′рде хöльqанд (Дəстпебун 2), паше Һеwа хöльqанд. Адəм у жьна хwə Һеwаба əw бун, йед кö паше гöр′а Хwəде нəкьрьн у гöнə кьрьн (Дəстпебун 3). Һьнгеда инсен гöнə кьр. 1 Корьнт′и 15:45-да те готьне, кö Иса Мəсиһ «Адəме Ахьрийе» йə. Адəме пешьн баве т′əмамийа мəрьвайа йə у һəр кəс жийина qальби жь wи дьстинə. Иса Мəсиһ кö Адəме дöда йə, жийина р′öһ′ани дьдə һəр кəсе кö баwəрийа хwə wи тинə. Луqа 3:38; Р′омайи 5:12-15; 1 Корьнт′и 15:22, 45-47; 1 Тимот′ейо 2:13-14; Щьһуда 14.

ФӘРҺӘНГОК

Алфа у Омега – Алфа ъ'әрфа әлифба йунанийә пешьн ә, Омега ъ'әрфа әлифба йунанийә пашьн ә. «Алфа у Омега» чаwа навәк ььн Хwәдер'а, ььн жи Иса Мәсиьр'а те готьне. Ә'йанти 1:8; 21:6; 22:13.

амин – жь зьмане ибрани йә, кö мә'на wе әв ә: «Р'аст ә», «Бәле», «Бьра öса бә», «Р'аст бе хельф», «Qайл ьм». Әw ььнге те готьне гава йәк готьнәке дьбежә йан дöа дькә, йәки дьн готьна wи дьхwазә мак кә, qайлбуна хwә бь готьна «амин» нишан дькә. Öса жи Ә'йанти 3:14-да әв нава бона Иса Мәсиь ьатийә хәбате, бь фькьра «Әw р'аст ә», «Әw амьн ә». Р'омайи 1:25; 9:5; 1 Корьнт'и 14:16; 2 Корьнт'и 1:20.

анинә сери – анинә щи, мийасәркьрьн, т'әмамкьрьн.

анисо – (анис, шәмит) щур'әки п'ьнщар'е йә. Мәтта 23:23.

арами – зьмане арами незики зьмане ибрани йә. Жь сала 600-и бәри буйина Иса әw нава сийасәте у к'ър'ин-фьротана Асйа Р'оавайеда зьманәки навмьләтийейи мәзьни бу. Ьена Иса Мәсиьда арами зьмане щььуйед Фьльстинейи ьәр дәм бу, öса жи ибрани у йунани дььатьнә хәбәрдане. Пәймана Нуда чәнд щи ьәнә, wәки ньвиск'аред Мьзгиниййе хәбәред Иса бь зьмане арами ньвисинә у паше wәлгәр'андьнә йунани. Мәтта 23:7; Марqос 5:41; 7:34; 15:22; К'аред Шандийа 4:36; Галати 1:18.

Арйопаго – гьрәки бажаре Ат'инайе бу, Йунаньстанеда. Мәрьвед хwәйиqәдьрә гьрәгьр сәр wи гьри дьщьвийан. Щьвата wан жи ьәма «Арйопаго» дььатә готьне.

Артәмис – наве п'утәки йә, кö гәләк мәрьва Асйайеда әw

дьҺ′əбандьн (К′аред Шандийа 19:24-35).

Архелайо – кöр′е Һеродəси Мəзьн бу у бьре Һеродəс-Антипас бу. Пəй мьрьна баве хwəр′а əw дəмəкə кьн бу сəрwере ЩьҺустане. Жь к′əрəма хwə ль бьн хəбəра «Һеродəс»-да жи бьхуньн.

афу (афукьрьн, афубун) – бахшандьн.

Ахайа – п′арəкə мəзьнə wəлате Йунаньстане бу. П′ър′анийа бажаред Йунаньстанейə ə′йан, Һьнге дьк′əтьнə нава qəза Ахайайейə Р′омайе.

Аqуб – 1. Аqуб кöр′е ИсҺаq бу, аwа готи нəвийе БьраҺим, Аqубр′а Исраел жи те готьне. Бьре wийи мəзьн Əсаw бу. Аqуб баве Һəр донздəҺ qəбилед мьлəте Исраеле бу. К′ътеба Пирозда чəнд щара Аqуб бона мьлəте Исраеле жи те готьне. Жь к′əрəма хwə ль бьн хəбəра «мала Аqуб» у «Əсаw»-да бьхуньн.

2. Аqубе Һалфаwо у Аqубе Зəбəдийе бьре ЙуҺ′əнна, əвана дö шагьртед Иса МəсиҺ бун.

3. Öса жи Аqуб наве бьраки Иса бу (Мəтта 13:55; Марqос 6:3; Галати 1:19) у ль гора фькьра гəлəка əw Аqуб ə, йе кö «Нə′ма Аqуб» ньвисийə.

Бабилон – 1. Бабилон наве бажарəки гəлəки кəвьн ə. Wəхтəке п′адшайе Бабилоне гəлəк wəлатед дьн бьндəст кьрьбун. Мьлəте wи т′əви мьлəте Исраеле шəр′ кьр у əw бьндəст кьрьн. Гəлəк мəрьвед Исраеле чаwа хöлам бьрьнə wəлате хwə. Мьлəте Исраеле ль wьр Һ′əфте сали ма. Мəтта 1:11-12, 17; К′аред Шандийа 7:43.

2. Бабилон Ə′йантийеда жи те ньвисаре, чаwа нишана мьлəтед кö гöр′а Хwəде накьн, чьмки мəрьвед бажаре Бабилоне

öса бун. Ә′йанти 14:8; 17:5; сәре 18-а.

3. 1 Пәтрус 5:13-да ьәйә кö «Бабилон» бә′са бажаре Р′омайе дькә.

Бав (Баве Ә′змана) – әв нав Xwәдер′а те готьне. К′ътеба Пирозда әw бь мә′на физики (щьсмани) найе фә′мкърьне, ле бь мә′на р′öһ′ани. Әw Баве р′öһ′ед һ′әму мәрьвайийе йә. Xwәде бона мәрьва öса хәм дькә, чаwа бав зар′а xwәр′а у һе зедә. Ле һәләqәтийа Xwәде чаwа Баве т′әви Иса Мәсиһ щур′әки башqә йә. Жь к′әрәма xwә дәрһәqа ве йәкеда бьн хәбәра «Кöр′е Xwәде»-да бьхуньн.

бадиһәwa – вала, п′уч′.

Баә′л – наве п′утәки кәнанийа бу, әw п′утәки зедәбуне аwа готи зайине бу, баwәрмәндед wи п′ути баwәр дькьрьн кö әwе һ′әйwанед wан, зәви у р′әзед wан бәрәк′әт кә. Мә′на Баә′л «xwәйи» йә. Мьләте Моwаб, мьләте Мьдйан у мьләте Сур у Сайда Баә′л xwәр′а Xwәде һ′әсаб дькьрьн. Гәләк п′утед wан мьләта һәбун, ле Баә′л жь һ′әмуйа мәстьр бу. Т′ариха мьләте Исраелда, чахе әw жь Xwәде дур дьк′әтьн, Баә′л дьһ′әбандьн у бь ви аwайи һерса Xwәде ль сәр xwәда данин. Ле нав мьләте Исраелда мәрьв һәбун, кö т′ö щара Баә′л qәбул нәкьрьнә, һәр wәхт заньбунә кö пештьри ә′фьрандаре ә′рд у ә′зман т′ö Xwәде иди т′öнәйә. Һ′акьмти 2:13; 6:25, 31; 3 П′адшати 16:31; сәре 18-а; 22:53(54); 4 П′адшати 3:2; 10:18-27; 11:18; Йерәмийа 2:8; 7:9; 11:17; 12:16; 19:5; 23:27; Р′омайи 11:4.

бажарванед Р′омайе – жь һ′әму мәрьвед кö Императорийа Р′омайеда дьман, т′әне һьнәк чаwа бажарванед р′омайе дьһатьнә

ʰ'әсабе. Әwед кӧ бажарван дьһатьнә ʰ'әсабе, һәq у азайийед wанә башqә һәбун, qәдьре wан һе бьльнд бу (К'аред Шандийа 16:37).

Бажаре Даwьд – Пәймана Кәвьнда «Бажаре Даwьд» wе п'ара Оршәлимер'а те готьне, к'ижан кӧ Даwьд п'адша жь дәсте йәбусийа станд (2 П'адшати 5:6-9). Луqа 2:11-да ӧса жи Бәйтләһ'мер'а дьготьн бажаре Даwьд, ль к'ӧ мала баве Даwьд дьма. Wьр Даwьд жь дийа хwә дьне к'әтьбу у мәзьн бьбу (1 П'адшати 17:12; Луqа 2:4). Ӧса жи ль гора готьнед п'ехәмбәра Иса Мәсиһ wьр жь Мәрйәме дьне к'әт (Мәтта 2:1, 5-6).

бакӧр – мьфрьq, шьмал.

балт'ә – бьвьр.

бап'еш – (бап'еша гәмийе) щар, багьр.

Бараq – йәк жь сәрwеред мьләте Исраеле бу. Шер'да сәрwерти дькьр у дьжмьн бьндәст кьр. Һ'акьмти жь сәред 4-а ʰ'әта 5-а; Ибрани 11:32.

Барнабас – мә'на наве «Барнабас» әв ә: «Кӧр'е Бәрдьлийе» аwа готи «Йе кӧ бәр дьлада те» (К'аред Шандийа 4:36). Әw йәки леwи бу жь Qӧбрьсе у нава баwәрмәндада сәрwерәк бу, йе кӧ Паwлос бьрә щәм шандийед Оршәлиме. Әw т'әви Паwлос р'еwитийа Паwлосә пешьнда чаwа qасьде Иса чу. К'аред Шандийа 4:36-37; 9:27; 13:1-14:28; 15:36-41; Галати 2:9-14.

башур – мьшрьq, щә'нуб.

баwәри – «Иман» хәбәрәк ә, кӧ жь зьмане семити (ә'рәби, ибрани, сурийани, ашури) те, кӧ бь к'ӧрди «баwәри» йә. Пенщ щур'ә хәбатед хәбәра «баwәри» һәнә:

1. Мәрьв баwәрийа хwә ль Хwәде йан йәки тинә, баwәр дькә кӧ әw амьн ә (Дәстпебун 15:6; Ишайа 7:9; Р̍омайи 4:3; Галати 3:8).

2. Мәрьв дькарә баwәр бькә кӧ тыштәк йан кәсәк р̍аст ә (Луqа 20:5).

3. Мәрьв ә̍сәйи занә, аwа готи ҟ̍ъшада р̍удьни, кӧ тыштәк һәйә йан wе дәрбаз бә (Аqуб 1:6).

4. Пәймана Нуда, һинкьрьна шандийа бона Иса Мәсиһ те фә̍мкьрьне. Әw баwәрийа мә йә нав пирозед Хwәдеда йә (Галати 1:23; Әфәси 4:5; Щьһуда 3).

5. Баwәрикә щур̍әки башqә жи һәйә, чаwа дайинәкә жь Хwәде (1 Корьнт̍и 12:9).

беолити – беqанун, беә̍дәт, беә̍сьл у хwәсәрихwә.

беwа – те готьне бона щи йан мәрьвәки хоф у тьрс, аwа готи йәк ньзанә чь хьраби жь wи щийи йан жь wи мәрьви wе бе.

бәж – зьһайи, ә̍рд.

Бәйтел – бажаре п̍адшатийа Исраелейи бакӧре бу. Сесьд сали әw щики гәләки ә̍йан бу бона ҟ̍әбандьне. 3 П̍адшати 12:28-30; 4 П̍адшати 23:15.

Бәйтләһ̍м – бажаре Щьһудайе (Щьһустане) йә, ль к̍ӧ Даwьд п̍адша дьне к̍әт у мәзьн бу, паше жи Иса ль вьр һатә дьне (Мәтта 2:1; Луqа 2:4; Йуһ̍әнна 7:42).

бәйт̍ – qәwл, һьзьнгьрт.

бәлг – п̍әле даре.

Бәлзәбул – навәки бона Мирещьн. Пешийе Бәлзәбул наве п̍утәки

фьльстинийа бу, мә'на «Хӧдане Wаре Бьльнд». Фьльстини незики мьләтед Исраеле дьман. Пәйр'а нав щьһуйада мә'никә дьн станд: «Хӧдане Меша» йан «Хӧдане Сәргина». Әw жи бу навәки сәрwерийа qәwатед щьнайә хьраб. Мәтта 10:25; 12:24, 27; Марqос 3:22; Луqа 11:15, 18-19.

бәрдьли – барьстани.

бәре дәрәмәта пешьн – фькьрәкә жь Пәймана Кәвьн ә. Wәхте Пәймана Кәвьнда чь пешийе бәр к'еләндийе бьк'әта, йан һәгәр бәре р'әзе пешьн буйа, йан ньхӧрийе ь'әйwанед мале, йан жи ньхӧрийе нерини һәр маләкә Исраеле чаwа «бәре дәрәмәта пешьн» дьһатә ь'әсабе у Хwәдер'а дьһатә дайине. Әва нишанәк бу кӧ ь'әму жи п'ара Хwәде нә. Пәймана Кәвьнда: Дәрк'әтьн 13:14-15; 34:26; Qануна К'аһинтийе 23:17; Жьмар 18:12. Пәймана Нуда әв хәбәр щур'ә-щур'ә бь мә'на р'ӧь'анийә сурәти те хәбате: Р'омайи 8:23; 1 Корьнт'и 15:20, 23; Ә'йанти 14:4; Аqуб 1:18 (ньхӧри).

бәрәт'ә – лаше мьрийа йан ь'әйwен.

бәрзәqи – тӧрӧшкьрьн, щӧлә'тикьрьн, бешәрмикьрьн.

бәр'и – щийе бе ав, кәвьр-кӧч'ьк, чол у бәст.

бәтавәбун – ӧндабун.

билан – занәбунеда сәрхwә.

бӧһьшт – щьнәт.

Бьжарти (Йе Бьжарти) – бона Иса Мәсиһ те готьне. Йе Бьжарти, Мәсиһе Хwәде йә, йе кӧ Хwәде к'ьфш кьрийә. Ишайа 42:1;

Мəтта 12:18; Луqа 23:35; Йуһ'əнна 1:41. Жь к'əрəма xwə бьн хəбəра «Мəсиһ»-да бьхуньн.

бьк'ьр – кəч'ьк, qиза мернəкьри.

Бьлам – п'ехəмбəр бу, йе кӧ Балаqе п'адше Моwабе жь wи һиви кьр, wəки əw ньфьр'а мьлəте Исраеле бькə, чьмки Балаqе п'адша дьхwəст əw бьндəст кьрана. Балаq жь мьлəте Исраеле дьтьрсийа, чахе һатьнə wəлате wи. Пешийе Бьлам п'ехəмбəр гот: «На, əз ньфьр'а мьлəте Исраеле накьм», ле паше чу. Гава р'еда дьчу, ль пешийа wи мьлйак'əтəк сəкьни. Бьлам мьлйак'əт нəдит, ле к'əре Бьлам мьлйак'əт дит у пешда нəчу. Бьлам нькарьбу ньфьр' мьлəте Исраеле бькьра, чьмки Xwəде дӧа wан кьрьбу. Пəймана Нуда ньвисар ə кӧ Бьлам п'əрəһ'ьз бу, лəма т'əви Балаqе п'адша qайл бу, йе кӧ дьжмьне мьлəте Исраеле бу. Жьмар 22:4-35; 2 Пəтрус 2:15-16; Щьһуда 11; Ə'йанти 2:14.

бьнəли – мəрьвед кӧ щикида дьминьн бьнəлийед wе дəре нə.

Бьнйамин – жь һəр донздəһ кӧр'ед Аqуб (аwа готи Исраел) йе һəри бьч'ук бу. Əw бавə'ширəки Исраеле бу. Дəстпебун 35:18; К'аред Шандийа 13:21; Р'омайи 11:1; Филипи 3:5; Ə'йанти 7:8.

Бьраһим – бавə'шире щьмə'та Xwəде бу. Һе бəре пешда Xwəде Бьраһимр'а готьбу кӧ: «Əзе wəлатəки бьдьмə тə. Гəрəке тӧ жь wəлате xwə дəрейи у һəр'и wəлатəки ну». Бьраһим гӧр'а Xwəде кьр. Пəй гəлəк салар'а əw wəлат дит. Əw wəлате Исраел ə. Xwəде пəйман т'əви Бьраһим гьреда, соз да кӧ əw у зӧр'əтед wи Xwəдер'а wе бьбьнə щьмə'тəкə башqə, һəгəр əw ль пəй Xwəде һəр'ьн. Жь к'əрəма xwə бьн хəбəра «пəйман»-да бьхуньн. Луqа 1:55; 3:8, 34.

бьхур – ширеза даре йә. Әw жь дара те һьлдане у һ'ьшккьрьне. Гава те шәwьтандьне, бинәкә гәләки хwәш же те. Дәма Пәймана Кәвьнда п'арьстгәһеда сәр торигәһа бьхуре Хwәдер'а дьһатә шәwьтандьне (Дәрк'әтьн 30). Щур'әки дарәкә бьхуре Ә'рәбьстанеда жи һәбу, кӧ гәләки qимәт бу. Стәйрнасед р'оһьлате жь wе дәре Исайе зар'окр'а п'ешк'еш анин (Мәтта 2:11).

бьһарәт – пунг, дарчин, мехьк у йед майинә бинхwәш.

бьһе – п'арәкә qимәте, кӧ бәри к'ър'ине те дайине (Әфәси 1:14).

вәгәр'ин (жь гӧнәкьрьне вәгәр'ийан) – (т'обәкьрьн) әw ә, кӧ йәк жь гӧнәкьрьне вәдьгәр'ә, хьраби у гӧнед хwә нас дькә, фә'м дькә кӧ әw хьраб ә, п'ошман дьбә у бь дьл у щан жь гӧнәкьрьне вәдьгәр'ә бәрбь Хwәде, wәки Хwәде бьбахшине. Һәзәqел 14:6; Зәкәрийа 1:6; Марqос 1:15; К'аред Шандийа 3:19.

гәлийе һәй-wайе – щийе бебьни. Бь йунани АБУССОС ә. Ль гора һинкьрьнәкә щьһуйайә гәләки кәвьн, әв щи к'урайийа ә'рде бу у щьн ль wьр гьрти дьһатьнә хwәйикьрьне, һ'әта щәзакьрьна wанә ахьрийе. Луqа 8:31; Ә'йанти 9:1-2, 11; 11:7; 17:8; 20:1, 3.

гәмиван – (к'әштиван) хәбатк'аре гәмийе (к'әштийе).

гәмиwаргәһ – лиман, бәндәр.

Гидәйон – сәрwерәки щьмә'та Исраеле бу. Баwәрийа wи гәләк бу у дӧа кьр wәки Хwәде р'ебәрийа wи бькьра. Гава чу шәр', әскәред wи һьндьк бун, ле Хwәде алик'арийа wи кьр сәрк'әт. Һ'акьмти 6:11-8:27; Ибрани 11:32.

гори – qӧрбан, нәдьр.

горигәһ – (мәзбәһ) т'әхте кӧ qӧрбан, гори, һ'әди у хер дьһатьнә дайине йан сәржекьрьне. Пешийе әw пе кәвьра дьһатә чекьрьне. Һена Мусада qӧрбан т'әне сәр горигәһа Коне Шә'дәтийе дьһатьнә сәржекьрьне у паше, гава п'арьстгәһ һатә чекьрьне, т'әне сәр горигәһа п'арьстгәһе дьһатә сәржекьрьне. П'арьстгәһеда горигәһ жь сьфьр чекьри бу. Т'әхтәки дьн жи һәбу, жь йе мәзьн бьч'уктьр у зер'кьри бу. К'аһин ль сәр ве сьфре бьхур дьшәwьтандьн. Вер'а дьготьн горигәһа бьхуре. Дәстпебун 12:7; 22:9; Луqа 1:11; Луqа 11:51.

гӧнә, гӧнәк'ар – т'әр'ьбандьна qьрара Хwәде әw гӧнә те һ'әсабе (1 Йуһ'әнна 3:4). Гӧнәк'ар әw мәрьв ә, йе кӧ жь р'ийа Хwәде к'әтийә у qьраред wи хwәй накә. Ль гора ньвисаред пироз һ'әму мәрьв гӧнәк'ар ьн у жь р'ә'ма Хwәде к'әти нә (Р'омайи 3:9-18, 23; 1 Йуһ'әнна 1:8-10).

гӧр'а фьланкәсе кьрьн – бь йа фьланкәсе кьрьн, бь готьна фьланкәсе бу, гӧһдарийа фьланкәсе кьрьн.

гьрав – (адә, щьзир) ә'рдәки нава бә'реда.

дарчин – бьһаратәкә жь qальке даре йә. Бина wе гәләк ә у һена бәре гәләки бьһа бу. Мәрьва әва т'әви бьзьре зәйт'уне дькьр, wәки бина бьзьр хwәш бә. Щарна мәрьва ль хwә дьхьстьн у щарна жи бона дәфьнкьрьне дьһатә бьк'аранине (Ә'йанти 18:13).

Даwьд – Дәма Пәймана Кәвьнда Даwьд п'адше Исраелейи һәри мәзьн бу. Жь к'әрәма хwә ль бьн хәбәра «мала Даwьд»-да бьхуньн.

дәрдан – фьраqа кӧ тьшта дькьне йан теда хwәй дькьн.

дәрсдар – (феркар, мьә'льм, мамоста). Әwана жь к'ома мәрьвед хwәнди нә, ньвисаред ибрани гәләк заньбун. Нав у дәнге wан гәләк щара бьльнд дьбу жь дәст занәбуна wан, чьмки әзбәри готьнед дәрсдаред дьн дьготьн.

дәфьнкьрьн – вәшартьн, ч'ә'лкьрьна мьрийа.

дәһәк – Нав кӧр'ед Исраелда кӧр'әк һәбу, наве wи Леwи. Зӧр'әта wи шьхӧле п'арьстгәһе дькьрьн. Ль гора Qануна Муса зӧр'әта Леwи ль сәр наве Хwәде дәһәк (жь дәһа п'арәкә) һәбуке, һасьл у дайина бәре ә'рде жь щьмә'та Исраеле хwәр'а дьстандьн (Qануна К'аһинтийе

27:30-32).

дийаре мьрийа – (дьнйа мьрийа, дьнйа тә'ри) Наве дийаре мьрийа бь зьмане йунани ҺАДИС ә у бь зьмане ибрани ШӘОЛ ә. Әw щики тә'рийи бона мьрийа йә (Ибо 10:21-22). Щарна К'ътеба Пирозда хәбәра ҺАДИС бь мә'на дожә (щә'ньмә) те хәбате, әw щики хәзәбе йә. Ле Пәймана Нуда ҺАДИС п'ър'анийа щара бь ве мә'нийе те хәбате, щики жь бона йед хьраб ә, бона дәмәке. Әw нә щийе хәзәбе йә, щийе хәзәба ахьрийе ГӘӘННА йә (аwа готи щә'ньмә).

дитьндар – щийе тейатьре йан жи щийе мәщала щьвате кӧ дьһатә дәрбазкьрьне (К'аред Шандийа 19:29, 31).

дожә – щә'ньмә. Жь к'әрәма хwә бьн хәбәра «щә'ньмә»-да бьхуньн.

дӧр' – кәвьре сьпийи qимәт ә, кӧ жь нав дьле щур'әки һ'әйwане бә'ре дәрдьхьн (Мәтта 7:6).

дьл – бь фькьра ибранийа, әw щи йә, кӧ мәрьв нава хwәда шеwьра хwә дькә у qьраред хwә дьдә.

єләкзьрьһ′ – к′ьнщәкә әскәра йә, кӧ ль синг у пьшта хwә гьредьдан, wәки жь шур у тира бенә хwәйкьрьне. Әw жь һ′әсьн йан жи жь ч′әрме qальм чекьри бун. Әфәси 6:14 (зьрьһ′); 1 Т′есалоники 5:8 (к′ӧмзьрьһ′); Ә′йанти 9:9, 17.

Елиша – п′ехәмбәрәки Исраеле бу, кӧ дәма Пәймана Кәвьнда гәләк к′әрәмәт бь дәсте wи дьһатьнә кьрьне (4 П′адшати 2:1-8:15). Пе Елиша жи Хwәде «Нә′мане» сәрwере әскәре Сурйайе жь к′отибуна wи qәнщ кьр (4 П′адшати 5; Луqа 4:27).

Елйас – п′ехәмбәрәки Хwәдейи мәзьн бу. Әwи ль п′адшаки хьраб һьлат, ӧса жи ль һ′әмуйед кӧ Исраеледа п′ут дьһ′әбандьн. Гәләк щьһу дьфькьрин кӧ Елйас wе диса бьһата, wәки бона һатьна Мәсиһ мьләт һазьр кьра. Йуһ′әннайе Ньхӧмдар гәләк алийава мина Елйас бу. Мәтта 11:14; Марqос 9:4; Луqа 1:17; Р′омайи 11:2-5; Аqуб 5:17.

ельми wи бун – т′әсмили wи бун, бәр та бун, гӧһдарийа wи кьрьн.

епикури – шагьртед философе Епикурос бу. Епикурос сала 270 бәри буйина Иса мьр. Әwи һин дькьр, кӧ гәрәке мәрәме ә′мьре мәрьва шабун бә, жь еш у тьрсе дур бьн (К′аред Шандийа 17:18).

Әгрипа – Әгрипайе дӧда кӧр′е Һеродәс-Әгрипа бу (кӧр′е Аристополойе Һеродәсе

Мәзьн). Әгрипа п′адшаки Щьһустане бу. Паwлос ль бәр Әгрипа у хушка wи

Бәрньке сәкьни у Мьзгинийа Хwәде дьда wан (К'аред Шандийа 25:13-26:32).

Әсаw – Исьаqе кöр'е Бьраһимр'а дö кöр'ед һәвал-щеwи бун, Әсаw у Аqуб. Әсаw кö йе мәзьн бу, р'ожәке гава гәләки бьр'чи бу, әwи һәqе ньхöртийа хwә да хwарьна зька, әw фьротә Аqубе бьре хwә. Хwәде зöр'әта Аqуб чаwа щьмә'т хwәр'а бьжарт, нә кö йа Әсаw. Дәстпебун 25:21-26; 27:1-41; 32:3-33:16; Р'омайи 9:10-13; Ибрани 11:20; 12:16-17.

ә'нишк (кәвьре сәре ә'нишке) – Пәймана Нуда әв хәбәр бь дö щур'а те фә'мкьрьне: 1. Әw кәвьре кö диwара һәвва гьредьдә, аwа готи «кәвьре сәре ә'нишке».

2. Кәвьре кö ль хьлазийа чекьрьна авайики сәр дәргәһ йан дәри дьһатә данине, чаwа «кәвьре к'ълите» йә, wәки һ'әму кәвьред майин һәвва бьдә гьредане. Мәтта 21:42; Марqос 12:10; Луqа 20:17; Әфәси 2:20; 1 Пәтрус 2:6-7.

занәбеж – зьменда сәрхwә.

зар – дәв.

зәндәгьрти ман – ә'щебмайи ман, мәт'әлмайи ман.

зәwал – нәһәqи, нәхwәши, зийан.

Зәwс – п'уте йунанайи һәри мәзьн ә. «Йупитәр» жи жер'а дьһатә готьне. П'утәки дьн жи һәбу, кö наве wи Һәрмес бу, әw чаwа qасьде Зәwс һ'әсаб дькьрьн. К'аред Шандийа 14:12-13.

зив – бь йунани жер'а дьготьн ДРАХМӘ йан ДИНАРИОН, кö зивәки бьч'ук бу. Әвана wәлатед Императорийа Р'омайеда дьһатьн хәбате. Әw wәкә р'ожхәбатәкә п'аләки бу. Луqа 15:8-9.

зийа – (әждәһәр) һ'әйwанәк ә, кӧ щарна ч'ир'окада жи те готьне, гәләки qәwат ә, чаwа мә'рәки гәләки мәзьн хӧйа дьбә. Жер'а «мә'р» жи дьбежьн. Ә'йантийеда зийа чаwа нишана Мирещьн, сәрwере р'ӧһ'ед хьраб ә. Ә'йанти 12:3-13:4; 16:13; 20:2.

зох – (дарәкә гурьзе) дарәкә бьч'ук ә, чаwа луфьк бона ә'дәте дин дьһатә бьк'аранине. К'аһина хуна qӧрбанеда дькьрьн у дьр'әшандьнә сәр мәрьва, wәки әw мәрьв ль бәр Хwәде пироз бьн. Дәрк'әтьн 12:22; Qануна К'аһинтийе 14:4; Жьмар 19:6, 18; Йуһ'әнна 19:29; Ибрани 9:19.

зьмьр – р'унәки бинхwәш ә, жь дара те стандьне у qимәте wи бьһа бу. Һьнге зьмьр бона еше дьданә нәхwәша (Марqос 15:23), ӧса жи ль сәр щьнйазе мьрийада дькьрьн, wәки бона дәфьнкьрьне һазьр кьн (Йуһ'әнна 19:39).

жийина һ'әта-һ'әтайе – ә'мьре һ'әта-һ'әтайе, жийина һәрһәйе, һ'әйата әбәди.

ибрани – навәки кәвьн ә у щьмә'та Исраеле пе ви нави һатә навкьрьне. Ибрани ӧса жи зьман ә. Щьмә'та Исраеле бь зьмане ибрани хәбәр дьдан. Пәймана Кәвьн бь ви зьмани ньвисар ә. К'ьтебәкә Пәймана Ну жи бь ви нави һәйә (Нә'ма Ибранийар'а).

илаһи – һе бона wе йәке, һе зедә.

инк'ар – йәк һаш жь тьштәки һәйә, ле хwә мӧкӧр' найе кӧ занә.

Иса – мә'на наве Иса бь ибрани әв ә: «Хӧдан хьлаз дькә», йан «хьлазкьр», йан жи «азабун» (Мәтта 1:21).

исаф – wьщдан.

Исраел – 1. Наве мәрьв ә. Чахе Хwәде Аqубе баве мьләте Исраеле бьмбарәк кьр, наве wи кьрә Исраел (Дәстпебун 32:27-28; 35:10). Чәнд нав зөр′әта Исраелр′а те готьне: «Щьмә′та Исраел», «Зар′ед Исраел» у «ибрани». Щьһу жи чаwа мьләте Исраеле тенә һ′әсабе.

2. Наве wәлат жи те готьне: «Исраел». Зува жер′а дьготьн: «Кәнан» (К′аред Шандийа 7:11; 13:19). Навәки дьн жи жер′а «Wәлате Фьльстине» дьбежьн.

Исьаq – көр′е Бьраһим у Сәрайе бу. Мә′на наве wи «к′ән» ә, гава дийа wи Сәрайе щара пешьн бьһист кө Хwәде wе зар′ бьда wе, әw к′әнийа, чьмки әw ә′мьрда мәзьн бу. Дәстпебун 21:1-8; К′аред Шандийа 7:8; Р′омайи 9:7; Ибрани 11:9 у йед майин.

итойин – р′обәт, сосрәт.

Ишайа – п′ехәмбәрәки ә′йан бу, кө wәкә 700 сали бәри Иса Мәсиһ һәбу. Әwи дәрһәqа Исада гәләки п′ехәмбәрти кьрийә. К′ьтеба wи жи һәйә. Мәтта 3:3; К′аред Шандийа 8:30; Р′омайи 9:27-29 у йед майин.

иqраркьрьн – әрейикьрьн, шекьрандьн.

йанчийә – гөва, гәло, кө, аwа готи.

Йерәмийа – п′ехәмбәрәки ә′йан бу, әw wәкә 500 сали бәри буйина Иса Мәсиһ һәбу. Wәхтәк һәбу, жь щьмә′та Исраеле гәләка гөр′а Хwәде нәдькьрьн. Йерәмийа wанр′а дьгот, кө жь гөнәкьрьне вәгәр′ьн. Гәләк тьшт жи әwи бона Иса Мәсиһ у мьләтед нәщьһу п′ехәмбәрти кьр. К′ьтеба wи жи һәйә, «Йерәмийа». Мәтта 2:17; 16:14; 27:9.

Йефта – әскәрәки ә̔йан бу. Әw жь сәрwеред щьмә̔та Исраеле бу. Һ̔акьмти 11:1-12:7; Ибрани 11:32.

Йеша – баве Даwьд П̔адша бу. Иса Мәсиһ жь р̔ьк̔ьнйата wи ьатә дьне. Пәймана Кәвьнда Ишайа п̔ехәмбәр ньвиси кӧ Мәсиһе жь зӧр̔әта Йеша у Даwьд бьбә. Р̔ут̔ 4:18-22 (17-21); 1 П̔адшати 16:1-22; 17:12-14, 17; Мәтта 1:5-6; Луqа 3:32; К̔аред Шандийа 13:22; Р̔омайи 15:12.

Йешуйе Нун – п̔ехәмбәр бу, ӧса жи пәй мьрьна Мусар̔а сәрwерәки щьмә̔та Исраеле бу. Әwи р̔ебәрийа щьмә̔та Исраеле кьр, һ̔әта wәлате Кәнане, к̔ижан кӧ Хwәде бь создайина хwә да wан. Wана т̔әви мьләте кӧ ль wьр дьман шәр̔ дькьрьн у сәрк̔әтьн. Пәйр̔а Йешу әw wәлат п̔арәвәкьр у һәр qәбиләкә Исраелер̔а (пештьри qәбила Леwи кӧ к̔аһин бун) п̔арәк да. Әw сәрwерәки к̔ьфш бу у дьхwәст кӧ щьмә̔т бь дьләки пәй Хwәде бьчуйа. Ль сәр кьрьнед wи к̔ьтеб жи һәйә. Дәрк̔әтьн 17:8-13; Жьмар 13:1-17; Йешу 1-24; К̔аред Шандийа 7:45; Ибрани 4:8.

йунан – 1. мьләте wәлате Йунаньстане.

2. Дәма Иса Мәсиһда, щьһуйа һ̔әму мьләтед майинр̔а «йунан» дьготьн, wәки бьдана к̔ьфше, кӧ һ̔әбандьн у култура wан йед йунана бун, нә кӧ йед щьһуйа (Марqос 7:26; К̔аред Шандийа 17:4), ле һьнәкә жь wан баwәрийа хwә бь Хwәдейе Исраеле ани (К̔аред Шандийа 17:4; бәлки Йуһ̔әнна 12:20-да жи ӧса йә). Ве wәлгәр̔андьнеда чәнд щи һәнә к̔идәре хәбәра «нәщьһу» дәwса «йунан» һатийә хәбьтандьне (К̔аред Шандийа 14:1; 20:21; Р̔омайи 1:16; 2:9-10; 3:9; 10:12; 1 Корьнт̔и 1:24; 10:32; 12:13 Галати 3:28; Колоси 3:11 у йед майин).

Йунаньстан – wəлат ə, Ат′ина бажаре wейи сəрəкəйи мəзьн ə, чаwа һьнге ӧса жи иро. Корьнт′ жи бажаре Йунаньстанеда йə, чаwа һьнге ӧса жи иро. П′ьр′анийа бажаред Йунаньстанейə ə′йан һьнге дьк′əтьнə нава qəза Ахайайейə Р′омайе. Мьлəте Йунаньстанейи кəвьн гəлəк хwəнди бун у бона сəрwахтийа wан мьлəтед дьн qəдьре wан дьгьртьн. Зьмане wан жь алийе һ′əму хwəндəванава дьһатə хəбəрдане, нə т′əне ль Йунаньстанеда, ле ль wəлатед дəр жи. Ль к′идəре кӧ əскəред йунана дьчуне, култура хwə ль wьр бəла дькьрьн. К′ътебед Пəймана Ну пешийе бь зьмане йунани һатьнə ньвисаре.

Йуһ′əнна – Бь наве Йуһ′əнна чəнд мəри Пəймана Нуда һəнə, ле йед һəрə ə′йан əв ьн:

1. Йуһ′əннайе Зəбəди йəк жь һəр донздəһ шагьртед Иса бу. Əw шанди бу. Əwи «Мьзгинийа Йуһ′əнна» у се нə′мə ньвисинə у ль гора фькьра гəлəка к′ътеба «Ə′йанти» жи wи ньвисийə.

2. Йуһ′əннайе Ньхӧмдар, əw п′ехəмбəр у готьнбеже хəбəра Хwəде бу (Луqа 1:13-17; 7:26). Т′обəдар аведа дьньхӧмандьн у щьмə′та Исраеле бона Мəсиһ һазьр дькьрьн (Луqа 3:3-20; 7:27).

кəла – һ′əбс, зьндан, гьртигəһ.

Кəнан – наве wи wəлати йə, к′ижан кӧ Хwəде ль гора созе хwə да мьлəте Исраеле, wəки бьбə wəлате wан. Əв наве «Кəнан» һе бəри ль wьр майина мьлəте Исраеле һəбу. Паше «Исраел» йан жи «Фьльстин» һатə готьне. Мəтта 15:22; К′аред Шандийа 7:11; 13:19.

кəнани – мьлəтəк бу кӧ ль Кəнане дьман, зӧр′əта кӧр′е Һам, кӧр′е Нӧһ (Дəстпебун 10:6).

Коне Шә′дәтийе (Коне Щьвине) – Гава щьмә′та Исраеле жь Мьсьре дәрк′әт, Xwәде сәре ч′ийайе Синайе Мусар′а гот, чаwа гәрәке Коне Шә′дәтийе бе чекьрьне (Дәрк′әтьн 25). Гава чекьрьн, р′умәта Xwәде әw щи т′ьжи кьр у Xwәде бь р′умәта xwә шә′дәти да у да хөйакьрьне кө әw т′әви wан ә (Дәрк′әтьн 38:21). Коне Шә′дәтийе у Коне Щьвине (Дәрк′әтьн 27:21) йәк бун. Щьмә′та Исраеле ль wьр дьщьвийан. Сьлеман жи Оршәлимеда п′арьстгәһ дәwса wеда чекьр. Коне Шә′дәтийеда (у өса жи п′арьстгәһеда) тьштед пироз жи һәбун, мәсәлә: Сьндоqа Пәймана Хөдан (Qануна Дөщари 10:8), аwа готи Сьндоqа Шә′дәтийе (Жьмар 4:5).

көли – һәспе гиһе, сийаре буке.

Көр′е Даwьд – навәки к′ьфш ә, кө мьләте щьһу бона Мәсиһ дьготьн, чьмки Xwәде соз дабу, кө Мәсиһ wе жь р′ьк′ьнйата Даwьд бе. Мәтта 1:1, 6, 17, 20; 9:27; 15:22; 21:9; 22:42; Марqос 10:47-48.

Көр′е Инсан – Чаwа жь к′ьтеба Данийел п′ехәмбәр (7:13-14) те хөйакьрьне, бәри һатьна Иса Мәсиһ мьләте Исраеле баwәр дькьр кө Xwәде wе хьлазкьрәки бона щьмә′та xwә бьшинә, wәки wан жь гөнед wан хьлаз кә у наве wи wе «Көр′е Инсан» бә. Пәймана Нуда гәләк щара Иса Мәсиһ xwәха әв нав ль xwә кьр. Әв xwәнавкьрьна Иса бь р′әнгәки ньхамти дьдә хөйакьрьне, кө Иса әw ә бона к′ижани Xwәде готьбу, кө чаwа хьлазкьр wе бе дьнйайе у әw ә, йе кө Xwәде п′адшатийед т′әмамийа дьнйайе данә дәсте wи. Ль һәр чар Инщилада Иса дьбежә, Көр′е Инсан xwәха йә у һ′өköме wи бона бахшандьне у диwанкьрьне һәйә (Марqос 2:10; Йуһ′әнна 5:27) у өса жи xwәха wе жийина xwә

бьдә, wәки йед дьн аза бьн (Марqос 10:45). Мәтта 8:20; Луqа 18:8; Йуһ′әнна 1:51; К′ аред Шандийа 7:56 у йед майин.

Кöр′е Хwәде – Пәймана Нуда әв нав Иса Мәсиһр′а те готьне, ле әw бь мә′на физики (щьсмани) найе фә′мкьрьне. Аwа готи Иса Мәсиһ бь мә′на р′öһ′ани Кöр′е Хwәде те готьне. Пәймана Нуда һатийә ньвисаре, кö Кöр′е Хwәде Хәбәра Хwәде йә (Пәйва Хwәде йә) у Хәбәра Хwәде жи хwәха Хwәде йә. Кöр′е Хwәде жь Бав (Хwәде) те. Әw нура р′умәта Хwәде йә у сурәте Хwәдейе кö хöйа набә. Һе бәри ә′фьрандьна ә′рд у ә′змана Кöр′ ль щәм Баве бу. Бав у Кöр′ йәк ьн, хwәстьна wан жи йәк ә, һ′öкöме Кöр′ мина һ′öкöме Баве йә у Кöр′ Баве мәрьвава дьдә ашкәрәкьрьне у Кöр′ бь һ′әму аwайи т′ам ашкәрәбуна Баве йә. Жь к′әрәма хwә бьн хәбәра «Бав»-да бьхуньн. Мәтта 1:18-20; Колоси 1:15-20; Ибрани 1:1-4; Йуһ′әнна 1:1-5; 3:16; 5:21-23; 10:30; 13:3; 14:9; 16:27-28; Луqа 10:22; Р′омайи 1:4.

к′атьб – ньвиск′аре сәрwеред бажер (К′аред Шандийа 19:35).

к′аһин – жь зöр′әта Һаруне бьре Муса бун. К′аһина әw горийед (qöрбанед) кö мьләте Исраеле данин сәржедькьрьн. Әw бона мьләте Исраеле бәр Хwәде дьсәкьнин у дöа дькьрьн, навчети дькьрьн у хwәстьна Хwәде щьмә′тер′а дьданә ә′йанкьрьне. Wана дәһәке (жь дәһа п′арәкә) һәбуке, һәгәр һасьл буйа, йан дайина бәре ә′рде буйа, йан чь к′ар qазьнщ кьрана жь щьмә′та Исраеле хwәр′а дьстандьн. Нав щьвата гьрәгьред щьһуйада сәрәкед к′аһина жи һәбун. Йәк жь wан сәрәкед к′аһина бона wәхтәке дьһатә бьжартьне кö бьбә Сәрәкк′аһин, әwи сәрwерийа т′әмамийа к′аһина у щьвата гьрәгьра дькьр. Сәрәкед к′аһина әw бун жи, йед кö иди щарәке дора хwәда бьбунә Сәрәкк′аһин, öса

жи жь йед ә́йанә жь малед wан Сәрәкќаһина бун. Qануна Ќаһинтийе 6:8-10:20; Мәтта 26:57; Ибрани 6:20-8:6 у йед майин.

ќеләк – тәньшт.

ќемун – (ќимйон, зирә) т́охьме щур́әки п́ьнщар́а йә. Щьһуйа әw чаwа дәрман дьхwарьн пе qәнщ дьбун (Мәтта 23:23).

ќәрәм – Пәймана Нуда гәләк щара чаwа п́ешќешәк йан дайинәк те фә́мкьрьне. Ќәрәм хwәстьна дьле Хwәде йә, wәки тьштәки qәнщ, илаһи хьлазбуне бьдә мәрьвед кö нә һежайи п́ешќешед wи нә. Әw беһәq дьдә мәрьва у ль һивийа тьштәки пашдастандьне нинә. Гәләк щара Ќьтеба Пирозда ньвисќара ќәрәма Хwәде чаwа дöа-дьрозгә бона һәв хwәстьнә.

ќәфән – жь qәдәк (п́инә, п́ач́), мьри теда дьп́еч́ьн.

ќәфил (стандьн) – (гьрәw, ќәфаләт) п́әрә жь бәр мәрьвва те дайине, wәки бькарьбьн аза бьминьн һ́әта р́ожа диwанкьрьне.

ќәwдайина гöна (ќәwандьна гöна) – р́әситкьрьна гöна, бахшандьна гöна. «Ќәw» те фә́мкьрьне чаwа шәwьтандьн, р́әситкьрьн.

ќози – 1. хwәлийа шәwьти.

2. Ќозикьри жи те фә́мкьрьне чаwа «дәрмаликьри».

ќоти (ќотибун) – нәхwәшик ә, кö сәр мерьв бьрин дәртен, әw бьрин ќур дьбьн, кö т́ö щара qәнщ набьн. Ль гора Qануна Ќаһинтийе жь сәре 13-а һ́әта 14-а зәмане бәре һәр щур́ә нәхwәшийа сәр ч́әрм жь ќотибунева гьрти һ́әта чәнд щур́ә п́ъзька, öса жи тьштед ќәфьки һ́әрам дьһатьнә һ́әсабе. Щьмә́те

бәри нәхwәшед аһа дьдан жь гӧнд у бажара дәрдьхьстьнә дәр, ле һәгәр ньшкева йәк qәнщ буйа, гәрәке хwә нишани к'аһин бькьра у ħ'әди бьда, wәки дәстур бьдане кӧ әw бьк'әта нава щьмә'те.

к'офи – Һена бәре нава йунанада к'офи жь гӧла йан бәлга бун, гъловәр' бона сәре мәрьва дьһунандьн. Wан мәрьва к'офи дьстанд, йед кӧ листькед спортеда сәрдьк'әтьн (алт' дькьрьн) йан жи бона әскәред ә'гит бун кӧ дьжмьн бьндәст дькьрьн. 1 Корьнт'и 9:25; Ә'йанти 2:10; 3:11; 4:4, 10 у йед майин.

к'ӧлфәт – жьн, пирәк.

к'ӧмр'әшийа Хwәде – р'ӧħ'ани те фә'мкьрьне. Пәймана Кәвьнда, гава щьмә'та Хwәде дәст жь Хwәде к'ьшанд у п'ут ħ'әбандьн, әw ӧса дьһатә ħ'әсабе, бемә'нә чаwа жьна йәки ч'ә'в бавежә мерәки дьн у мере wе к'ӧмр'әшийе бькә. Һосәйа 2:2-13; Йерәмийа 3:6-10, 20; 1 Корьнт'и 10:22; 2 Корьнт'и 11:2.

к'ӧрх – к'ьнща зьвьр жь муйе бьзьне, чаwа нишана шине бәр Хwәде ль хwә дькьрьн (Мәтта 11:21).

к'ьништ – бь йунани «СӦНАГОГ», щийе щьвата хwәденасед щьһуйа йә, илаһи р'ожа шәмийе, кӧ ньвисаред пироз теда дьхуньн, дӧа дькьн у һин дькьн. Һәр әндәмәки к'ьниште дькарә һин бькә. Дәма Исада к'ьништ ħ'әму бажаред щьһуйада һәбун. Qӧрбан ль wьр нәдьһатьнә сәржекьрьне. Жь к'әрәма хwә бьн хәбәра «п'арьстгәһе»-да бьхуньн.

к'ьрк'ут – (к'әwк'ӧрт') кәвьрәки нәрм у зәр ә кӧ бь алавәкә р'әнге вәкьри шәwq дьшәwьтә у бина wе жи qәwат ә (туж ә). Луqа

17:29; Ә́йанти 9:17-18 у йед майин.

К'ътеба Зәбура – к'ътебәкә Пәймана Кәвьн ә. Зәбур хwәха к'ӧлам у стьранед шькьрдайине нә бона Хwәде. Ӧса жи мәрьва жь к'урайийа дьле хwә авитьнә сәр һ'але хwә, дьловандьнә у дәрд-кӧлед хwә Хwәдева ә'лам кьрьнә. П'айе-п'ьр'е Даwьд п'адша әв зәбур ньвисинә.

К'ътеба Пироз – һьн Ньвисаред Пәймана Ну т'әви йед Пәймана Кәвьн һәвр'а дьбьнә т'әвайийа К'ътеба Пироз, аwа готи «Библийа» кӧ те wәлгәр'андьне «К'ътеба сәр к'ътебар'а».

лейи – тофан.

Леwи – 1. Йәк жь һәр донздәһ кӧр'ед Аqуб бу. Зӧр'әта Леwи жи йәк жь wан һәр донздәһ qәбилед Исраеле бу. Муса п'ехәмбәр у бьре wи Һарун, һәр дӧ жи жь ве qәбиле бун. Жь нава ве qәбиле Хwәде Һарун зӧр'әтева бона шьхӧле Хwәде п'арьстгәһеда, аwа готи к'аһинтийер'а бьжарт. Йед майин алик'арийа ван к'аһина дькьрьн. Дәрк'әтьн 6:16-25; 32:26-29; Жьмар 1:47-53; Луqа 10:32; Ибрани 7:5, 9-10; Ә́йанти 7:7 у йед майин.

2. Леwийе кӧр'е Һалфаwо шагьртәки Иса бу, кӧ жер'а Мәтта жи дьготьн.

ләщк'ар – йе кӧ т'әви йәки дьн йан дьк'әвә ләще йан qоше.

лил – хизгә, qум, чәмур'.

ломәкьрьн – нәһәqкьрьн, диwанкьрьн, сущдаркьрьн.

Лут – бьразийе Бьраһим бу. Гава Бьраһим чу бона wәлате кӧ Хwәде соз дабу, Лут т'әви wи чу. К'әтьн wи wәлати у Лут чу бажаре Содомеда ма. Дәстпебун 11:27, 31; 14:1-16; 19:1-38; Луqа 17:28-

32; 2 Пәтрус 2:7.

луфька бә'ре – лифька (кӧлаве) бә'ре.

мала Аqуб – мьләте Исраел. Аqуб у Исраел йәк ьн. Һәр донздәһ кӧр'ед Аqуб, аwа готи һәр донздәһ кӧр'ед Исраел, бунә

донздәһ qәбилед Исраеле.

мана – Гава Щьмә'та Исраел жь Мьсьре дәрк'әт, т'әви Муса чьл сали нава бәр'ийеда бу. Бәр'и щики хьки-хwәли (вьки-вала) бу, ль wьр һәр сьбәһ бона хwарьне Хwәде «мана» жь ә'змана дьбаранд у дьда wан, чьмки хwарьна wан т'ӧнәбу. Пештьри р'ожа шәмийе (сәбте), һәр сьбәһ щьмә'та Исраеле дәрдьк'әт дьчу, бона р'ожәке мана т'оп дькьрьн у дькьрьнә нан, дьхwарьн. Мана тьштәки wәкә льбед к'ьшмиша хӧйа дьбу. Льбед wи гьловәр' у сьпи бун у тә'ма wи мина тә'ма нане шкәвайи һьнгьвкьри бу (Дәрк'әтьн 16; Жьмар 11:4-9). Һьнәк фә'м дькьн кӧ мана гәзо йә, ле на, гәзойе кӧ дьк'әвә сәр бәлгед даред мә'зе у даред бәру тьштәки дьн ә, нә мана йә.

Мәлк'и-Садьq – П'адша у к'аһине бажаре Шәлиме бу. Щарәке дьжмьна бьразийе Бьраһим, Лут мала wива гьртьн. Бьраһим чу т'әв wан дьжмьна шәр' кьр у сәрк'әт, Лут, мал у мьлк'е wива хьлаз кьр пашда ани. Гава Бьраһим вәгәр'ийа, йәки бь наве Мәлк'и-Садьq р'асти wи һат, нан у шәрав да Бьраһим у дӧа ль wи кьр. Бьраһим йәк жь дәһә п'аред һ'әму тьштед кӧ т'әви хwә жь шер' анин п'ешк'еши wи кьр. Гәләк сал пәй ве йәкер'а ә'дәте щьмә'та Исраеле бу, wәки йәк жь дәһә п'аред бәр у тьштед дьн бьдана к'аһина. Дәстпебун 14:17-20; Ибрани 5:6-10; 6:20; 7:1-17.

Мәрйәм – Чәнд к'ӧлфәт К'ътеба Пирозда һәнә, наве wан Мәрйәм.

1. Дийа Иса.

2. Мәрйәма Мәждәлани (Мәтта 27:56; Марqос 16:9; Луqа 8:2; Йуһ'әнна 20:1-2, 11-18).

3. Мәрйәма хушка Мәрт'а у Лазар (Луqа 10:38-42; Йуһ'әнна 11:1-5; 12:1-7).

4. Мәрйәма дийа Аqуб у Усьв. Һьнәк дьфькрьн кӧ әв Мәрйәм хут әw Мәрйәма жьна Клепас бу (Мәтта 27:56; Марqос 15:40; 16:1; Луqа 24:10).

5. Мәрйәма дийа Йуһ'әнна-Марqос. Мала wе Оршәлимеда һәбу, ль wьр шагьртед Иса дьщьвийан (К'аред Шандийа 12:12).

мәрьв – мьров, инсан.

Мәсиһ – хәбәрәкә ибрани йә. Мә'на wе бь зьмане ибрани әв ә: «Йе бь р'ун к'ъфшкьри». Гава йәк дьбу п'адша, р'ун сәр сәре wида дькьрьн. Әв жи дьбу нишана кӧ фьланкәс бу п'адша. Хwәде соз дабу, wәки хьлазкьрәки щьмә'та хwәр'а бьшинә, кӧ wан аза кә, п'адшатийа Хwәде бинә нава wан у бьбә п'адшайе т'әмамийа дьнйайе. Ләма гава Иса һат, әw бь наве «Мәсиһ» һатә готьне, wәки бьдә к'ъфше кӧ әw жь Хwәдеда бьжарти у к'ъфшкьри йә. Хәбәра «р'ункьри» бь зьмане йунани ХРИСТОС те готьне.

мәсиһи – йе кӧ ль пәй Иса Мәсиһ дьчә у wи баwәр дькә. К'аред Шандийа 11:26; 26:28; 1 Пәтрус 4:16.

мират' – һәбука баве, wар, wерьс.

Мирещьн – (Щьн, Иблис, Шәйт'ан) Бь йунани «ДИАБОЛОС» ә, кӧ те фә'мкьрьне «щьн», ӧса жи хәбәра «САТАНАС» те хәбате, кӧ әв хәбәр ә'сьле хwәда жь зьмане ибрани йә у т'әрщьмә дьбә «Йе

мьqабьл, хәйбкьр, бöхданбеж». Сәрда жи Пәймана Нуда гәләк навед wийә дьн һәнә. Мәсәлә: Сәрwере щьна (Мәтта 9:34; 12:24), Бәлзәбул (Мәтта 12:24), Щер′ьбандкьр (Мәтта 4:3), Мә′р у Зийа (Ә′йанти 20:2), Йе Хьраб (Мәтта 5:37; 6:13), Баве дәрәwа (Йуһ′әнна 8:44) у йед майин. К′ьтеба Пироз ә′йан дькә, кö Мирещьн дьжмьне Хwәде у мәрьва йә. Әw бәр Хwәде шькийате мәрьва дькә. Әw хwә дькә дьлqе мьлйак′әте р′онайе (2 Корьнт′и 11:14), мәрьва дьхапинә, жь р′ийа Хwәде дәрдьхә у тьштед майин дьдә һ′әбандьне, мәрьва дькә һесире гöна. Öса жи К′ьтеба Пироз ә′йан дькә, кö Иса Мәсиһ һатә дьнйайе бь мьрьн у р′абуна хwә Мирещьн бьндәст кьр. Ахьрийа дьне (Р′ожа Ахрәте) Иса wәхте һатьна хwәйә дöда wе дисwана Мирещьн у мьлйак′әтед wи бь агьре һ′әта-һ′әтайе бькә (Мәтта 25:41; Ә′йанти 20:10).

Муса – сәрwерәки щьмә′та Исраелейи ә′йан бу. Wәхте кö щьмә′та Исраеле һесир у хöламед wәлате Мьсьре бун, Хwәде әw бьжарт у щьмә′та Исраеле бь дәсте wи хьлаз кьр. Хwәде пе дәсте Муса Qанун жи дайә щьмә′та Исраеле (Дәрк′әтьн сәре 1-е һ′әта сәре 20-и у йед майин). Мәтта 8:4; 17:3-4; Йуһ′әнна 5:45-46; Ибрани 3:2-5, 16 у йед майин.

мьзгиндар – йе кö Мьзгинийа П′адшатийа Хwәде дьдә, Инщиле дьдә наскьрьне (тә′риф дькә).

Мьзгини (Мьзгинийа Хwәде) – «Инщил» жь к′ока (р′аwа) хәбәра ЭÖАГГӘЛИОН бь зьмане йунани те. Мә′на wе бь кöрманщи «мьзгини» йә. Мьзгини жи те фә′мкьрьне чаwа хәбәр йан дәнгәки хер сәр мәрьвда те.

мьлйак'әт – Зьмане ибрани у йунанида фә'мина wе «qасьд» ә, чьмки әвана qасьдед Хwәде нә. Әвана һәйинед р'öһ'ани нә, кö һ'ъзура Хwәдеда дьминьн. Найенә дитьне һ'әта хwәха хwә ә'йан нәкьн. Мьлйак'әт qьрара Хwәде ә'лам дькьн йан жи тиньнә сери. Әwана жь алийе Хwәдеда к'ьфшкьри нә, кö мәрьва хwәйи кьн у гöһ бьдьнә wан (К'аред Шандийа 12:6-11; 27:23; Ибрани 1:14). Щарна Хwәде мьлйак'әта дьшинә щәм мәрьва, wәки тьштәки wанр'а бежә. Мьлйак'әте сәрwере һ'әму мьлйак'әта Мьхайил ә (Щьһуда 9). Йәки дьн жи наве wи Щьбрайил ә (Луqа 1:19, 26).

мьрари – (мурдар) Һ'әйwане кö найе сәржекьрьне, хун теда дьминә, һ'ьшк дьбә, әw мьрар те һ'әсабе.

Мьсьр – wәлатәки незики Исраеле йә. Щьмә'та Исраеле ль wьр чарсьд сали бу һесир у хöлам. К'аред Шандийа 7:34-40; Мәтта 2:13.

назьк – бәдәw, хwәшьк.

нандьрун – п'аләти, п'аләйи.

нане Хwәдер'а дайи – (нане һ'ъзуре, нане пешбәрийе) нане пироз һена Мусада Коне Шә'дәтийеда (Коне Щьвинеда), öса жи пәйр'а п'арьстгәһеда һәбу. Әв нан ль сәр сьфра зер'ин «ль пешбәри Хöдан» дьһатә р'езкьрьне. Һәр р'ожәкә шәмийе к'аһина донздәһ нане бе һәвиртьр'шк дьпә'тьн, ль сәр сьфра зер'ин даданин у йед кö һ'әфтийа дьнда дәwсе данин, к'аһина йе пешийе щийе пирозда дьхwарьн. Пештьри к'аһина изьна т'ö

кәси т̓ӧнәбу әв нан бьхwарана. Әв нан нишанәкә Пәймана Хӧдан бу, кӧ әw т̓әви щьмә̓та Исраеле бу. Qануна К̓аьинтийе 24:5-9; Мәтта 12:4; Марqос 2:26; Луqа 6:4.

нард – р̓унәки бинхwәш кӧ жь шинайикә Һьндьстане дьһатә чекьрьне. Марqос 14:3; Йуһ̓әнна 12:3, 5.

нәдьр – (гори, qӧрбан) Ль гора Qануна Муса (Дәрк̓әтьн 13) инсан у һ̓әйwанед ньхӧрийә нер, әw нәдьред (горийед) Хwәде бун. Һ̓әйwан дьһатьнә сәржекьрьне у жь бәр инсенва дьһатьнә дайине. Мә̓на wе әв ә, кӧ һәр ньхӧри п̓ара Хwәде бу, пироз, бӧһӧрти у т̓айбәти, аwа готи Хwәдер̓а щӧдәкьри бу (Луqа 2:23).

нәзир – те фә̓мкьрьне «Хwәдер̓а дайи», аwа готи йәки кӧ Хwәдер̓а бона хьзмәтк̓арийе ад-qьрар дькьр (Жьмар 6:1-21). Се qәйдед һ̓ими бона йед нәзир һәбун:

1. Һәгәр жьн буйа йан мер буйа, гәрәке шәрав-араq вәнәхwара, нә тьри, нә жи хӧрәкед жь меwа тьрийе бьхwара.

2. Гәрәке мәqәс йан дузан п̓ор̓е сери нәк̓әта һ̓әта wи wәхте адейи к̓ьфшкьри хьлаз нәбуйа.

3. Гәрәке щьнйазе мьрийа нәк̓әта, нә жи незик буйайе. Wәхте адкьрьнейи лапи һьндьк си р̓ож бу, ле мәрьв жи һәбун бь т̓әмамийа ә̓мьре хwә Хwәдер̓а ад-qьраркьри бун, аwа готи нәзир. Пәймана Кәвьнда бона чәнд мәрьвед нәзирә адкьри ньвисар ьн, мәсәлә: Самойел, йе кӧ дийа wи әw хwәха Хwәдер̓а да (1 П̓адшати 1:11, 28) у Шьмшон (Һ̓акьмти 13.2-5). Пәймана Нуда Йуһ̓әннайе Ньхӧмдар (Луqа 1:15; 7:33) нәзире адкьри бу. Хӧйа дьбә кӧ Паwлос у чәнд мәрьвед майин (К̓аред Шандийада 18:18; 21:23-24, 26) бона дәмәкә кьн чаwа нәзир адкьри бун, wан ль гора qәйдә-qанунед нәзирийе хьлазийа wәхте адейи

к′ьфшкьри п′ор′е xwә кӧр′ кьрьн у һ′әди дан (Жьмар 6:9, 18).

нәмами – хайинти, бебәхти.

нәмер – әв әw мер ьн, йед кӧ жь мертийе к′әти нә. Һьнәк жь зькмакийеда ӧса нә, һьнәк жи мәрьва әw ӧса кьрьнә, мәсәлә: Зәмане бәре п′адшед ве дьне гәләк хӧламед бьндәсте xwә нәмер дькьрьн, аwа готи дьхәсандьн, кӧ дәст нәавитана к′ӧлфәтед мале.

нәщьһу (мьләтед майин) – һ′әму мьләтед дьнйайе, кӧ ә′сьле xwәда нә щьһу нә. Һ′әму мьләтед нәщьһу п′утп′арьст бун, пештьри һьнәка, йед кӧ Xwәдейе щьһуйа, аwа готи Хӧдан т′әне баwәр дькьрьн. Жь к′әрәма xwә бьн хәбәра «п′утп′арьст» у бьн хәбәра «йунан»-да бьхуньн.

Нә′ман – сәрwере әскәред wәлате Сурйайе бу, йәки ә′йан бу, ле к′оти бу. Гава бона Елиша п′ехәмбәр бьһист, чу щәм wи һиви же кьр кӧ wи qәнщ кә. Елиша готе «Һәр′ә ч′әме Урдӧне у һ′әфт щара нӧqи бьне аве бә дәре, те qәнщ би». Нә′ман гӧр′а wи кьр у Xwәде әw паqьж у qәнщ кьр. 4 П′адшати 5:1-27; Луqа 4:27.

Нә′мәйед Кәле – Әфәси, Филипи, Колоси у Фьлимон. Әв нә′мә wәхте Паwлос кәледа бу һатьнә ньвисаре. Әфәси 3:1; 4:1; Филипи 1:7, 13; Колоси 4:3, 18; Фьлимон 1, 10.

Нинәwа – наве бажар ә. Xwәде Уньс п′ехәмбәр шандә wьр wәки бежә щьмә′та wи бажари кӧ әwе бажаре wан wеран кә, чьмки гәләк хьраби дькьрьн. Гава wан хәбәред Уньс бьһистьн, бь гьри жь гӧнәкьрьне вәгәр′ийан. Xwәде бахшандә wан. Иро әв бажар дьк′әвә нава ә′рде Ираqе, к′идәре гәләк к′ӧрд дьминьн. К′ьтеба

Уньс; Мәтта 12:41; Луqа 11:30, 32.

Нöһ – бавә'шир у п'ехәмбәр бу. Һена Нöһда мәрьва кö гәләки хьраби дькьрьн, Хwәде гот: «Әзе тофана мәзьн р'акьм, wәки һәр тьштед дьнеда wеран бьн». Ле Нöһ мәрьвәки бажәрмәнд бу у гöр'а Хwәдеда бу. Чаwа кö Хwәде готә wи, öса жи әwи гәмикә мәзьн чекьр. Әw нәфәред хwәва у һ'әйwанед щур'ә-щур'ә жь аве хьлаз бун, ле һ'әму инсанед дьне хәньqин. Дәстпебун 6:9-10:32; Мәтта 24:37-39; Луqа 3:36; 17:26-27; Ибрани 11:7; 1 Пәтрус 3:20; 2 Пәтрус 2:5.

ньвисар (ньвисаред пироз) – Пәймана Кәвьн у Пәймана Ну. Ле гава ньвиск'аред Пәймана Ну к'ьтебед хwәда бә'са «ньвисар» йан «ньвисаред пироз» дькьрьн, фькьра wан сәр wан к'ьтебед ньһайә Пәймана Кәвьнда бу, чьмки к'ьтебед Пәймана Ну һьнге һәла һе чаwа к'ьтебәк нәһатьбунә бәрәвкьрьне (2 Тимот'ейо 3:16-да).

ньсрәти – мәрьвед жь бажаре Ньсрәте. Әв нав бона Иса һатә готьне (Мәтта 2:23; Марqос 14:67) у пәйр'а жи бона мәсиһийа (К'аред Шандийа 24:5).

ньсьл – ньфш.

ньхöмандьн – Пәймана Нуда ньвисар ә, кö Йуһ'әннайе Ньхöмдар гәләк мәрьв ль ч'әме Урдöнеда дьньхöмандьн. Әwи гот, кö гәрәке жь гöнәкьрьне вәгәр'ьн у паше бенә ньхöмандьне. Бь ви аwайи Йуһ'әннайе Ньхöмдар дьле мәрьва бона һатьна Мәсиһ һазьр дькьрьн. Öса жи шанди у бажәрмәндед Исайә пешьн жь qöр'на пешьнда, йед кö дьбунә бажәрмәнд, пе аве дьньхöмандьн. Әв йәк дьбу нишана вәгәр'андьн, паqьжбун у

бахшандьна гӧнед wан. Ӧса жи ньхӧмандьна баwәрмәнда ве сӧр′е дьдә фә′мкьрьне, кӧ т′әви Иса мьрьн, дәфьнбун у жь мьрьне р′абун. Мәтта 28:19; К′аред Шандийа 2:38, 41; 10:47-48; Р′омайи 6:3-4; 1 Корьнт′и 10:2; 12:13; Галати 3:27; Колоси 2:12; 1 Пәтрус 3:21 у йед майин.

ньхӧмдар – Йуһ′әннар′а дьготьн ньхӧмдар. Гава wи хәбәра Хwәде бәла дькьр, т′обәдар бь

аве дьньхӧмандьн. Луqа 1:5-25; Мәтта 3:1.

Оршәлим – иро жер′а «Qӧдса Шәриф» жи те готьне. Әw бажаре щьһуйайи һәри мәзьн у ә′йан бу, чаwа иро жи. П′арьстгәһа щьһуйа жи ль wьр бу. Бәри 3000 сала Даwьд п′адша Оршәлим жь дәсте йәбусийа станд. Пешийе әw бажаре П′адшатийа т′ьфаqийа Исраеле бу у паше бу бажаре п′адшатийа башуре, аwа готи Щьһуда. Һьнге Даwьд п′адшайе wе бу, һ′әсабе мәрьвед wе 2000 бу. Wәхте Пәймана Нуда һ′әсабе мәрьвед wе лапи кем 80,000 бу. Бона щьһуйа, Оршәлим бажаре һәри пироз ә.

пәйман – (аһда, ад у qьрар) нав дӧ мәрьвада, нав дӧ к′омада, йан жи нав Хwәде у мәрьвада те гьредане. Пәйманәк нава Хwәде у Нӧһда һәбу (Дәстпебун 9:8-17), нава Хwәде у Бьраһимда (Дәстпебун 15), нава Хwәде у Даwьдда (2 П′адшати 7; Зәбур 89:1-37). Ль сәре ч′ийайе Синайе Хwәде пәйманәк т′әви щьмә′та Исраеле гьреда. Ль гора ве пәймане Хwәде соз да wәки хwәха Хӧдане щьмә′та Исраеле бә у wан хwәй кә, ле гәрәке Исраел жи Qануна Хwәде бьqәдинә, йа кӧ wи бь дәсте Муса да. Ле Исраеле гәләк щара пәйман, аwа готи Qануна Муса дьт′әр′ьбанд. К′ьтебед щьһуйайә пирозр′а, йед кӧ бәри Иса һәбун, wанар′а

дьбежьн «Пәймана Кәвьн». Wеда ньвисар ә, кӧ Хwәде wе пәйманәкә ну т׳әви щьмә׳та хwә гьредә (Йерәмийа 31:27-37). Хwәде әв пәймана ну пе дәсте Иса Мәсиһ бона һ׳әму мьләта гьреда, пе хун у мьрьна wи. Марqос 14:24; Луqа 22:20; Р׳омайи 3:21-26; 1 Корьнт׳и 11:25; Ибрани 10:10-22.

Пәймана Кәвьн – Qьрара Кәвьн. К׳ьтебед щьһуйайә пирозр׳а, йед кӧ бәри Иса һәбун, wанар׳а дьбежьн «Пәймана Кәвьн», чьмки wанда бона пәймана Хwәде т׳әви щьмә׳та Исраеле те готьне. Жь к׳әрәма хwә бьн хәбәра «пәйман»-да бьхуньн.

Пәймана Ну – Qьрара Ну. Wан к׳ьтебед пирозр׳а дьбежьн Пәймана Ну, к׳ижанада дәрһәqа Иса Мәсиһ у щьвина wида ньвисар ьн, чьмки нава wанда дәрһәqа пәймана Хwәдейә нуда те готьне, йа кӧ т׳әви мәрьва гьреда. Әва пәймана пе хуна Иса Мәсиһ бона бахшандьна гӧнед һ׳әму мәрьва һатийә гьредане (Марqос 14:24; 1 Корьнт׳и 11:25; Әфәси 5:2; Ибрани 7:26-28). Жь к׳әрәма хwә бьн хәбәра «пәйман»-да бьхуньн.

Пәтрус – жер׳а Шьмһ׳ун у Кифас жи дьготьн. Әw йәк жь һәр донздәһ шагьртед Иса бу. Әw шанди бу.

«Пәтрус» бь зьмане йунани у «Кифас» (аwа готи «кефа») бь зьмане арами тенә фә׳мкьрьне «qәйа» йан «кәвьр» (Йуһ׳әнна 1:42).

Пилато – жь Qәйсәре Р׳омайе к׳ьфшкьри бу, әw wәлийе wәлатед Щьһустане, Самәрйайе у Идумәйайе бу. Маләкә wи ль Qәйсәрийе бәр бә׳ре бу, ле маләк жи Оршәлимеда бу. Мәтта 27:2, 11-26; Луqа 23:1-25 у йед майин.

пироз – (мьqәдәс, бьмбарәк, зийарәт, бöһöрти, хальс) Мә′на «пироз» ль гора К′ътеба Пироз фькьра р′öһ′ани йә. Хwәде хwәха пироз ә у пирозбуна wи сәр һәр тьштир′а йә. Һащәт, мәри у тьштед майинә бона һ′әбандьне Хwәдер′а тенә башqәкрьне, чаwа бöһöрти-жьбарәкьри (пирозкьри). Мәрьвед пироз әw ьн, йед кö бона хьзмәтк′арийа Хwәде у жийина бöһöрти башqәкьри нә (1 Корьнт′и 1:2). Ве wәлгәр′андьнеда дәwса «Пирозед Хwәде» «Щьмә′та Хwәде» һатийә ньвисаре (2 Корьнт′и 1:1). «Пирозе Хwәде» у «Йе Пироз» жи навед Иса Мәсиһ нә (Пирозе Хwәде: Марqос 1:24; Луqа 4:34; Йуһ′әнна 6:69; 1 Йуһ′әнна 2:20; Ә′йанти 3:7; Йе Пироз: Луqа 1:35).

пол – п′әред сьфьр ьн, йед һәри бе qимәт ьн. Дö пол qаси qöр′ушәки йә. Марqос 12:42; Луqа 12:59; 21:2. Жь к′әрәма хwә ль навниша (таблиса) ль к′öтасийа фәрһәнгоке бьньһер′ьн.

пунг – нә′нә.

П′адшатийа Хwәде, П′адшатийа Ә′змана – бона т′әвгьредана Хwәде у щьмә′та wи те готьне. Чаwа п′адша щьмә′та хwә хwәй дькә у сәр wе п′адшатийе дькә, Хwәде жи öса йә. Һәр тьштед кö щьмә′т һ′әwщә дьбә дьдә wан у р′ебәрийа wан дькә. Щьмә′та wи әw мәрьв ьн, йед кö баwәрийа хwә wи тиньн у гöр′а wи дькьн. Гава Иса Мәсиһ щара пешьн һатә дьне, п′адшатийа Хwәде бь щур′әки ну хöйа бу, чьмки Иса р′екә ну мәрьвар′а вәкьр, wәки т′әви Хwәде т′әвгьредайи бьн у бьжин. Бона ве йәке те готьне кö П′адшатийа Хwәде иди дәстпебуйә. Ле гава Иса Мәсиһ диса бе, wе һьнге п′адшатийа Хwәде т′әмам бьбә у һ′әму инсанар′а бь щур′әки ну бе ә′йанкьрьне (Мәтта 6:33, 19:16-30; Марqос 10:15). Мә′на П′адшатийа Хwәде у П′адшатийа Ә′змана йәк ә. Мәтта

хәбәра «Ә′зман» дәwса «Xwәде» да хәбате, чьмки хӧйа дьбә кӧ wи Мьзгинийа xwә ль гора зараве щьһуйа ньвиси у нә ә′дәте щьһуйа бу кӧ наве Xwәдейи пироз гәләк щара банина сәр заре xwә. Ләма щьһуйа гәләк щара «Ә′зман» щийе кӧ Xwәде дьминә, дәwса наве «Xwәде» дьданә хәбате. Дәред кӧ Мәтта «П′адшатийа Ә′змана» ньвисин, Марqос у Луqа «П′адшатийа Xwәде» ньвисин. Мәтта 4:17, 5:10; Марqос 1:15; Луqа 6:20.

п′арьстгәһ – (ә′бубәтханә, ибадәтханә, хана Xwәде) авайийе щьһуйайи һәри бәрбьч′ә′в у ә′йан бу. Сьлеман п′адша щара пешьн п′арьстгәһ бажаре Оршәлимеда чекьр. Әw т′әне ль Оршәлиме һәбу. Мьләте Исраеле дӧа у һ′әбандьнед xwә wьр дькьрьн у горийед (qӧрбанед) xwә ль wьр сәржедькьрьн. П′арьстгәһ жь чар п′ара бу: Һ′әwш, Һьндӧр′, Пирозгәһ у Щийе Һәри Пироз. П′әр′дәкә мәзьн навбьр′и дьда Пирозгәһе у Щийе Һәри Пироз. Сале щарәке Сәрәкк′аһин дьчу Щийе Һәри Пироз. Әwи ль wьр һьн бәр гӧнед xwәва, һьн жи ль бәр гӧнед щьмә′тева гори сәржедькьрьн, дӧа дькьр у бахшандьна гӧна жь Xwәде дьхwәст. Гава Иса ль сәр хач мьр, әв п′әр′да пироз нивида бу дӧ тиша (Луqа 23:45-46). Сала 70-да пәй буйина Иса Мәсиһр′а, Титойе сәрәскәре Императорийа Р′омийе п′арьстгәһ wеран кьр. Жь һьнгева һ′әта р′ожа иройин п′арьстгәһ щарәкә дьн нәһатийә чекьрьне.

п′ехәмбәр – (нәби, qасьде Xwәде, qуле Xwәде, готьнбеже Xwәде) әw инсан бун. Xwәде wанр′а хәбәр дьда, кӧ әw готьна wи бьгьһиньнә мәрьва.

п′ехәмбәрти – Кътеба Пирозда хәбәра «п′ехәмбәрти» фьрә те фә′мкьрьне. Йе кӧ п′ехәмбәртийе дькә, әw бь р′ебәрийа Р′ӧһ′е

Пироз готьнәкә жь Xwәде ә′лами мәрьва дькә. Чаwa Пawлос 1 Корьнт′и 14:3-да дьбежә, йе кӧ п′ехәмбәртийе дькә, баwәрийа мәрьва ава дькә, дьл дьдә бәр wан у бәр дьле wанда те. Иди п′ехәмбәрти нә т′әне бона тыштед кӧ һе нәqәwьми нә.

п′ешә – сьнә′т, һостати.

п′ешк′еш – дийари, һ′әдийа.

п′ешк′ешкьрьн – (дийарикьрьн) бәр кәсәки хәлатәк данин (п′ешк′еш дане). Ль гора Qануна Муса зар′ок п′ешк′еши Xwәде дькьрьн, wәки Xwәде әw пироз (бәрәк′әт) бькьрана.

п′ечъра – р′әфьк, малчъра, п′әлтька чъре.

п′әйн – сәргине һурбуйи, зьбьл, ә′дәба һ′әйwен.

п′әрәданг – сьндоqа (qӧт′ийа) һ′әди-дийари у хера. Хәлqе хер у хератед хwә дькьрьнә wьр.

п′игар – йе кӧ бь һәqти һ′әйwен хwәй дькә..

п′утп′арьст – мьләтед нәщьһу кӧ п′ут дьһ′әбандьн, дьһатьнә һ′әсабе п′утп′арьст чаwa иро жи дьһ′әбиньн. Мәсәлә, стәйрка, тә′ве, һиве, мьлйак′әта, һәйин у тыштед т′әбийәте, ӧса жи п′утед бь дәста чекьри. П′ут жи ӧса те фә′мкьрьне «сәнәм».

п′ышкбун – дьле йәки жь хәбәра йе дьн дьминә у же дьчә.

п′ышккьрьн – жь р′е дәрхьстьн. Йәк тыштәки дькә, кӧ ль йе дьн хwәш найе у әw жь wи дьчә.

р′астьһ′әсаббун у р′астийа Xwәде – Ньвисаред пирозда хәбәра «р′асти» бь чәнд щур′а те фә′мкьрьне. Щарна р′асти чаwa һәqийа

Хwәде те фә'мкьрьне, әw һ'öнöрәки wи йә. Ле щарна жи «р'астийа Хwәде» кьрьнәкә wи йә, кö чаwа әw мерьв бесущ дькә у р'аст һ'әсаб дькә, нә кö т'әне ве йәке, ле wан т'әви хwә дькә йәк жи. Һьнге инсан бәр ч'ә'ве wи мина wи р'аст хöйа дьбә. Пәймана Кәвьнда жи те фә'мкьрьне, кö мәрийе р'аст әw ә, йе кö гöнед wи һатьнә бахшандьне (Зәбур 32). Wәки дьн жи р'астийа Хwәде гәләк щара фькьра хьлазкьрьнева гьредайи йә: Хwәде р'аст ә, амьн ә у хwәйе созе хwә йә у йе кö гази wи дькә, ль гора созе хwә wи хьлаз дькә (Зәбур 51:14; Ишайа 46:12-13).

р'аw – р'а, р'айе даре.

р'аw-р'ъзьм – ә'дәт, ширәт, һинкьрьн у qанунед пешийа.

Р'евека – жьна Исьһаqе кöр'е Бьраһим бу. Дийа Аqуб у Әсаw (Р'омайи 9:10-13).

р'әз – 1. р'әзе тьрийа, бахе тьрийа, бахчә.
2. емиш, феки.

Р'әхаб – жьнәкә нә р'ийа хwәда бу, ле баwәрийа хwә Хwәде ани у алик'арийа щьмә'та Исраеле кьр. Мәтта 1:5; Ибрани 11:31; Аqуб 2:25.

Р'ожа Ахрәте – Р'ожа Диwане, р'ожа хьлазийа дьнйайе. Öса жи щарна к'ътебеда ве р'ожер'а «Р'ожа Хöдан» дьбежьн, аwа готи р'ожа һатьна Иса. Wе р'оже мьрийе жь мьрьне р'абьн у wе диwана һ'әму мәрьва бь дәсте Хwәде бьбә. Ишайа 13:6, 9; Мәтта 10:15; 12:36; Луqа 10:12, 14; Йуһ'әнна 6:39-40; 6:44; 6:54; 11:24; 2 Пәтрус 2:4, 9; 3:7, 10; 1 Йуһ'әнна 4:17; 20:11-15 у йед майин.

Р'ожа Пенщийә һ'әсаб (Пентекост) – Бь зьмане йунани фә'мина

ПӘНТЕКОСТЕ «пенщи» йә. Xwәде т̓әми да щьмә̓та Исраеле, кӧ р̓ожа пашьнә пәй дәстпебуна Щәжьна Дәрбазбунер̓а һ̓әфт һ̓әфтийа һ̓әсаб кьн у Р̓ожа Пенщи щәжьнәке жи бькьн. Ве щәжьнеда чь кӧ жь дәрәмәтед wан (дәхьлед wан) пешийе дьк̓әтә бәр к̓еләндийе, данин п̓ешк̓еши Xwәде дькрьн (Qануна К̓аһинтийе 23:15-21). Р̓ожа Пенщир̓а Щәжьна Нандьруне (Щәжьна Дәрәмәтед Ә̓рде) жи те готьне, ӧса жи Щәжьна Һ̓әфтийа. Р̓ожа Щәжьна Пенщида Р̓ӧһ̓е Пироз щара пешьн чаwа п̓ешк̓еш баwәрмәндар̓а һатийә дайине (К̓аред Шандийа 2:1-41).

Р̓ожа Р̓абуне – (Р̓ожа Qийамәте) әw р̓ож ә кӧ һ̓әму мәрьвед qәнщ у хьраб we жь мьрне р̓абьн у ль бәр Xwәде у Иса Мәсиһ щаба кьрьнед xwә бьдьн.

Р̓ожа Р̓ожийа – жь к̓әрәма xwә бьн хәбәра «Р̓ожа Qӧрбана Бәрделийе»-да бьхуньн.

р̓ожа т̓ъвдарәккьрьне – Щьһуйа р̓ожа инийер̓а дьготьн: «Р̓ожа т̓ъвдарәккьрьне», чьмки we р̓ожеда wан бона р̓ожа шәмийе һазьрийа xwә дьдитьн. Р̓ожа шәмийе р̓ожа пироз бу, изьна wан т̓ӧнәбу кӧ бьхәбьтийана. Бона щьһуйа инийе чаwа р̓о дьчу ава, һьнге р̓ожа шәмийе дәстпедькьр.

Р̓ожа Хӧдан – 1. Пәймана Кәвьнда п̓ър̓анийа щара те фә̓мкьрьне, әw wәхт йан дәмед кӧ Xwәде диwана щьмә̓та xwә дькә, мәсәлә: Пе дәсте ордийед мьләтед майин, йан жи пе нәхwәшийа (Йоwел 1:15; 2:1, 11; Амос 5:18, 20; Малахи 4:5).

2. Пәймана Нуда «Р̓ожа Хӧдан» р̓ожа һатьна Иса Мәсиһә дӧда бона диwана дьнйайе йә (1 Т̓есалоники 5:2; 2 Т̓есалоники

2:2). Гәләк we бона ве р'оже һазьр нибьн (Мәтта 24:42-44; Луqа 12:35-40; 2 Пәтрус сәре 3-а). Щарна те готьне: «Р'ожа Хӧдане мә Иса Мәсиһ» (1 Корьнт'и 1:8) йан жи «we Р'оже» (2 Т'есалоники 1:10).

3. Т'әне Ә'йанти 1:10-да «Р'ожа Хӧдан» те фә'мкьрьне «р'ожа йәкшәме» (лә'де), чьмки Хӧдан Иса Мәсиһ йәкшәмеда жь мьрьне р'абу. Жь һьнгева әw р'ож бу р'ожа щьвина баwәрмәнда (К'аред Шандийа 20:7; 1 Корьнт'и 16:2).

р'ожа шәмийе – (р'ожа сәбте) бона щьмә'та Исраеле р'ожәкә ә'зиз (т'айбәти) у пироз ә (Дәрк'әтьн 16:23; 20:8, 11; 31:14-15). Бь ибрани ШАБАТ ә. Бь кӧрманщи «сәбт» жь шабате һатийә. Бона щьһуйа, шабат наве р'ожа һ'әфта йә у йа хьлазийа һ'әфтийе йә. Инийе еваре, гава р'ож дьчә ава, шабат дәстпедькә у һ'әта 24 сьһ'әта дьк'ьшинә. Ль гора Т'әwрате[Ф] (Дәстпебун 2:2-3; Дәрк'әтьн 20:8-11; 35:2) р'ожа шабатеда к'ар у хәбат нә щайиз бу бькьрана, әв р'ож р'ожа р'ьһ'әтийе у һ'әбандьне йә (Дәстпебун 1; Qануна К'аһинтийе 23:1-3).

Р'ожа Qӧрбана Бәрделийе – бона щьмә'та Исраеле р'ожа һәрә ә'зиз у пироз бу (ЙОМ КЬППУР бь ибрани). Сале щарәке п'арьстгәһеда Сәрәкк'аһин дәwса (бәрделийа) гӧнед щьмә'те у хwәва бона паqьжбуна п'арьстгәһ у горигәһе хуна һ'әйwана п'ешк'еш дькьр у дьк'әтә Щийе Һәри Пироз (Дәрк'әтьн 30:10; Qануна К'аһинтийе 16:1-34; 23:27; Ибрани 9:6-7). Пәймана Нуда жи Иса Мәсиһ хwә жь бәр инсанва кьрә qӧрбан, гава сәр хач хуна хwә р'ет, һатә кӧштьне. Әw к'әтә Щийе Ә'зманайи Һәри Пироз, щәм Баве хwә у хwәqӧрбанкьрьна wи бона һ'әта-һ'әтайе йә (Ибрани 9; 10:12). Һ'әрчи баwәрийа хwә wи тиньн, әw ль бәр

бахша хуна Иса дьк'әвьн у жь гӧнед хwә хьлаз дьбьн. Р'омайи 3:25-26; Ибрани 2:17.

р'ожи – К'ътеба Пирозда щур'ә-щур'ә һ'алед р'ожигьртьне һәнә. Һ'аләкида нан нә дьхwарьн (1 П'адшати 12:16-21, Мәтта 4:2, Луqа 4:2), һ'аләки дьнда нә дьхwарьн нә жи вәдьхwарьн (Дәрк'әтьн 34:28; Әзра 10:6; К'аред Шандийа 23:12, Уньс 3:5-8), һ'аләки дьнда жи нә гошт, нә шәрав, нә тьштед хwәшә-тә'м дьхwарьн-вәдьхwарьн (Данийел 10:2-3). Мәрәме р'ожийе К'ътеба Пирозда әв бу, кӧ хwәйир'ожи дӧа бькә, нәфса хwә ль бәр Хwәде ньмьз кә, хwә бьшкенә, нә кӧ бона наве хwә кӧ бәр мәрьва бе к'ьфше, ле wәки т'әне Хwәдева ә'йан бә (Мәтта 6:16-18; Луqа 2:37; Qануна Дӧщари 9:18; Данийел 9:20). Qануна Мусада т'әне р'ожәкә р'ожийейә ә'дәти һәбу (Qануна К'аһинтийе 23:26-32), ле һәгәр wәлат дьк'әтә охьрмед гьран, һьнге р'ожед дьн жи дьһатьнә к'ьфшкьрьне, wәки р'ожи бьгьртана (Йоwел 1:14). Ә'дәте ферьсийа һәбу, кӧ һәр дӧшәме у пенщшәме р'ожи бьгьртана (Луqа 18:12). Гава Иса сәр дьне бу, шагьртед Иса р'ожи нәгьртьн (Марqос 2:18-20).

Р'ома – иро п'айт'әхте wәлате Италйайе йә. Һена Иса Мәсиһда щьмә'та Р'омайе гәләк wәлат бьндәст кьрьбун, ӧса жи Исраел. Гәләк щьмә'та Исраеле дьжәнийанә П'адшайе Р'оме (Qәйсәр) у һ'ӧкӧмәтийа wи.

Р'ӧһ'е Пироз – (Р'ӧһ'е Хwәде, Р'ӧһ'е Мьqәдәс, Р'ӧһ'е Бьмбарәк, Р'ӧһ'е Бӧһӧрти) Р'ӧһ'е Пироз Р'ӧһ'е Хwәде йә. Пәймана Кәвьнда Р'ӧһ'е Хwәде чаwа qәwата Хwәде хӧйа дьбә, к'ижани кӧ Хwәде илаһи дьда п'ехәмбәра. Бь зьманед йунани у ибрани хәбәра «ба» у «р'ӧһ'» йәк ьн (Йуһ'әнна 3:8). Пәймана Нуда Р'ӧһ'е Хwәде бь

щур′әки ну ҍ′әму баwәрмәндед Исар′а те дайине (К′аред Шандийа 2:38), ӧса жи ҍе гәләки чаwа шәхсәк йан нәфсәкә Хwәде те фә′мкьрьне, аwа готи әw хwәха Хwәде йә (Мәтта 28:19). Гава Иса чу щәм Баве, Р′ӧҍ′е Пироз чаwа дәрсдар, пьштован у п′ешк′еш баwәрмәндар′а шанд (Йуҍ′әнна 14:26; 15:26; К′аред Шандийа 10:45). Әw алик′арийа мәрьва дькә, мәрьва бәрбь т′әмамийа р′астийе дьбә (Йуҍ′әнна 16:13; 1 Корьнт′и 2:10-13), щарна бона тьштед башqә р′ебәрийа мәрьва дькә (К′аред Шандийа 13:2; 16:6-7), ль бәр Хwәде бона баwәрмәнда лава-навчетийе дькә (Р′омайи 8:26-27) у qәwате дьдә баwәрмәнда, wәки хәбәра Хwәде бежьн у Хwәдер′а хӧламтийе бькьн (1 Корьнт′и 2:4-5; 2 Тимот′ейо 1:7). Мәрәме п′ешк′ешед Р′ӧҍ′е Пироз әв ә, кӧ т′әмамийа щьвина баwәрмәнда бьшьдинә у ава кә (1 Корьнт′и сәред 12 ҍ′әта 14).

р′ӧҍ′ед ҍ′әрам – р′ӧҍ′ед хьраб. Щьҍуйа wан р′ӧҍ′ед щьнар′а дьготьн «р′ӧҍ′ед ҍ′әрам», йед кӧ мәрьв пе дьк′әтьн у йед щьнак′әти ҍ′әрам дьҍатьнә ҍ′әсабе. Изьна wан т′ӧнәбу, wәки тек′әтана нава щьмә′те йан жи щийед пироз.

р′ӧшәткьрьн – бәртилкьрьн. Йәк п′әра йан тьштәки дьн дьдә ҍ′акьм йан йәки дьнейи хwәйиҍ′ӧкӧм, wәки qанун бе т′әр′ьбандьне, кӧ йа дьле wи бьбә.

р′ункьрьн – (ҍәтwанкьрьн, доҍнкьрьн) 1. Ль гор ә′дәте щьҍуйа, гава йәк дьбу п′адша, әw пе бьзьре зәйт′уне дьҍатә р′ункьрьне. Әв жи дьбу нишан, кӧ әв кәса буйә п′адша. Иди р′ункьрийе Хwәде әw ә, йе кӧ Хwәде бьжарт у к′ьфш кьр, аwа готи Мәсиҍ ә (Луqа 4:18). Жь к′әрәма хwә бьн хәбәра «Мәсиҍ»-да бьхуньн.

2. Хәлqе ҍьнге жи р′ун, мина р′уне бинхwәш чаwа нишана

qәдьр дькьрьнә сәр меванед xwә (Луqа 7:46; Зәбур 23:5), щьнйазед мьрийед xwә жи р′ун дькьрьн (Луqа 23:56-24:1), чаwа дәрман бьринед нәхwәша дьхьстьн (Луqа 10:34), ӧса жи бь wи нәхwәш р′ун дькьрьн, чаwа символ wәки Xwәде qәнщ кә (Марqос 6:13; Аqуб 5:14).

р′успи – бона сәрwеред мьләте Исраеле дьһатә готьне, ӧса жи бона сәрwеред дине wан. Пәймана Нуда әw жи әндәмед щьвина гьрәгьра бун. Ә′йантийеда бист чар р′успи һәнә, кӧ ә′зменда Xwәде дьһ′әбиньн у мә′на wан дьбә чаwа нишана т′әмамийа щьмә′та Xwәде.

р′ьк′ьнйата Даwьд – Бәрәка Даwьд, мала Даwьд. Дәма Пәймана Кәвьнда Даwьд п′адше Исраелейи һәри мәзьн бу. Пәй wир′а кӧр′е wи Сьлеман бу п′адшайе Исраеле. Жь мал у зӧр′әта Даwьд гәләк п′адша р′абун. Иса жь зӧр′әта Даwьд бу. Мәтта 1:1, 20; Луqа 1:27, 69; Р′омайи 1:3; 2 Тимот′ейо 2:8; Ә′йанти 5:5; 22:16.

садуqи – әw нава щьһуйада партикә (к′омәләкә) диндар (олп′арьст) бу. Әв парти бьч′ук ле ә′йан бу. П′ьр′анийа әндәмед wе к′аһин бун. Wан баwәрийа xwә бь һәр пенщ к′ьтебед Муса (аwа готи Т′әwрат йан һәр пенщ к′ьтебед пешьнә Пәймана Кәвьн) данин, ле р′ӧһ′, мьлйак′әт у р′абуна мьрийа (qийамәти) баwәр нәдькьрьн. К′аред Шандийа 4:1-2; 23:6-10; 23:8.

самәри – Чахе п′адшатийа Р′әһобоwам (кӧр′е Сьлеман, п′адшайе Щьһустане) у Йеробоwамда (п′адшайе Исраеле), мьләте Исраеле жь һәвдӧ qәтийан. Р′әһобоwам т′әви дӧ qәбилед Исраеле бажаре Оршәлиме у Щьһустанеда ма. Йеробоwам т′әви дәһә qәбилед Исраеле Самәрйа xwәр′а кьрә п′айт′әхт. Бь ви щур′әйи мьләте

Исраеле бу дӧ п'ара у дьжмьнатийа һәв кьрьн. Пәй ве йәкер'а жи п'адшайе ашурийа гәләк мьләте Исраеле дор-бәред Самәрйайе щишьһ'ьти бажаред мәдийа у йед майин кьрьн (4 П'адшати 17:1-6) у мьләтед майин бь п'утед waнва анин, дәwса waнда щи-wap кьрьн (4 П'адшати 18:24-40). Бь ви аwайи мьләте самәрийа т'әви мьләтед п'утп'арьста жит, дан у стандьн, ә'сьл у баwәрийа хwә һ'әр'ьмандьн у хwә жь Т'әwрате [Ф] дур хьстьн. Самәри әw ьн, йед кӧ жь Самәрйайе у дор-бәред we бун.

Самәрйа – һьн нә'йа нава Щәлиле у Щьһустанеда бу, һьн жи наве п'айт'әхте п'адшатийа бакӧре (мьфрьqe) бу, аwa готи Исраел. Мьләте Самәрйайе у щьһу гәләки дьжәнийанә һәв, чьмки гәләк ә'дәт у баwәрийед дин у сийасәта wан нә мина һәв бун, ӧса жи бона щийе һ'әбандьне һәвр'а qайл нибун (Луqа 10:25-37).

Самойел – п'ехәмбәрәки ә'йан бу. Бь дәсте wи Даwьд п'адша һатә кьфшкьрьне. 1 П'адшати 1-7; К'аред Шандийа 3:24; 13:20; Ибрани 11:32.

сербази – к'оч'әкти.

сеwи – ет'им.

сәрбәсти – азади, аза.

Сәрәкк'аһин – мәзьне һ'әму к'аһина бу, ӧса жи сәрәке щьвата гьрәгьра. Сале щарәке ль Р'ожа Qӧрбана Бәрделийе әw дьк'әтә Щийе П'арьстгәһейи Һәри Пироз, wәки п'ешк'еша хуне бона гӧнед хwә у йед щьмә'та Исраеле бьдә. К'ӧрсийа Сәрәкк'аһин wәхте навбәра Пәймана Кәвьн у Пәймана Нуда пешда һат. Салед 18-36 наве Сәрәкк'аһин Qәйафа бу.

сәрсәд – жь әскәре Р'омайе (Италйайе) бу, кӧ сәрwери ль сәд әскәри дькьр.

сәрһ'әзар – жь әскәре Р'омайе (Италйайе) бу, кӧ сәрwери ль һ'әзар әскәри дькьр.

сәрwахти – шә'рәзайи.

Сийон – әw ч'ийа йә, сәр к'ижани п'арьстгәһ һатә чекьрьне. Гава Даwьд п'адша Оршәлим жь дәсте йәбусийа станд, бажар бьч'ук бу, т'әне сәр ви ч'ийайи (гьри) бу. Сийон те фә'мкьрьне щарна әw ч'ийайе кӧ п'арьстгәһ ле бу, щарна т'әвайийа бажаре Оршәлиме (Мәтта 21:5), щарна һ'әму щьмә'та Исраеле, щарна щьмә'та Хwәде йан жи бажаре Хwәдейи дьнйа нуда (Ибрани 12:22; Ә'йанти 14:1). «Qиза Сийоне» те фә'мкьрьне бажаре Оршәлиме, аwа готи бьнәлийед Оршәлиме (Йуһ'әнна 12:15). Р'омайи 9:33; 11:26; 1 Пәтрус 2:6.

Синай – әw ч'ийа йә, кӧ wьр Хwәде һәр дәһә т'әми данә Муса п'ехәмбәр. Щарна жи сурәти (символи) у р'ӧһ'ани те фә'мкьрьне (Галати 4:24).

Содом у Гомора – дәма Бьраһимда дӧ бажаред кәнанийа бун, кӧ незики Бә'ра Мьри бун. Мәрьвед һәр дӧ бажара бь гӧнәк'арийа хwә ӧса жь Хwәде дур к'әтьбун, кӧ Хwәде әw бь егьр у к'ьрк'уте шәwьтандьн у qьр'а wан ани (Дәстпебун 18:16-19:29).

спартьн (бьсперә) – т'әсмилкьрьн.

стойхи – ль пәй һинкьрьна философе Зәно дьчун. Зәно qаси 265 сали бәри буйина Иса Мәсиһ мьр. Һинкьрьна wи әw бу, wәки мәрьв жийина хwә qәбул бькә, пе фькьре жийина хwә һ'ӧкӧм

бькә, xwә бьгьрә у дина xwә нәдә шабун у еша (К′аред Шандийа 17:18).

Сьлеман – кӧр′е Даwьд, п′адше Исраеле бу, ньвисаред wи жи Пәймана Кәвьнда һәнә (Готьнед Сьлеман 1:1; 10:1 у йед майин). Xwәде гәләк сәрwахти да wи, ӧса жи әw гәләки дәwләти бу. П′арьстгәһ пешда әwи да чекьрьне. 2 П′адшати 12:24-25; 3 П′адшати 1:1-11:43; Мәтта 1:6-7; 6:29; 12:42; Луqа 11:31; 12:27; К′аред Шандийа 7:47.

сьлсьләт – бав, кал, кале кала у ӧса дьчә жор.

Сьндоqа Пәймане – qӧт′икә пироз бу. Әw у чь кӧ теда бун, нишанед пәймана Xwәде т′әви мьләте Исраеле бун. Чахе Xwәде сәре ч′ийе т′әви Муса п′ехәмбәр хәбәр да, һьнге дәһә т′әми ль сәр дӧ сәлед кәвьри ньвисин данә wи. Әw пәйман Xwәде бь дәсте Муса да гьредане, бь wан сәлед ньвисар. Әw сәл т′әви wан нишанед майинә Пәймана Xwәде ль wе сьндоqеда бун у ль щәм мьләте Исраеле дьһатьнә xwәйкьрьне. Әw сьндоq жь дарщеwийе (дара акасийе) чекьри у зер′кьри бу. Гава мьләте Исраеле р′еда дьчу, әв сьндоq xwәр′а дьбьрьн. Гава дьчунә щики, әв сьндоq Коне Шә′дәтийеда дьма. Ле гава п′арьстгәһ һатә чекьрьне, иди Сьндоqа Пәймане т′ьме ль wеда ма, Щийе Һәри Пирозда. Дәрк′әтьн 25:10-21; Ибрани 9:4; Ә′йанти 11:19.

сьнәт – Ль щәм щьһуйа ль гора Qануна Муса гәрәке һәр зар′әкә кӧр′ин бьһата сьнәткьрьне. Ле һе бәри Qануне жи әв сьнәти жь һена Бьраһимда һәбу, әw чаwа нишана пәймана Xwәде т′әви Бьраһим у зӧр′әта wи бу (Дәстпебун 17:9-14). Бь ви аwайи сьнәткьрьн бу нишана мере щьһу у мьләте щьһур′а щарна

дьһатә готьне: «Мьләте сьнәткьри». Гава Мьзгинийа Иса Мәсиһ пешийе һатә дайине у бәлакьрьне, жь нава щьһуйед мәсиһи һьнәк һәбун кӧ дьготьн, һәгәр мер дьхwазә бьбә мәсиһи, гәрәке пешийе бе сьнәткьрьне. Әва дьбу нишан кӧ буйә щьһу у ль пәй qануна Муса дьчә, wәки паше бькарьбуйа бьбуйа мәсиһи. Ле Паwлосе шанди әв һинкьрьна щьһуйа qәбул нәкьр. Әwи бона ве пьрсе нә′мә галатийар′а ӧса жи һьнәкед дьнр′а ньвисин. Әwи дьгот, кӧ т′әне тьштәк лазьм ә wәки мәрьв пе хьлаз бә, аwа готи баwәрийа хwә Иса Мәсиһ бинә. Дәстпебун 17:9-14; Дәрк′әтьн 4:25; Йуһ′әнна 7:22; Р′омайи 2:28-29; Галати 5:6; 6:15; Колоси 2:11.

сьргунчуйина Бабилоне – Чахе Нәбукәднәсәр п′адше к′ьлданийа бу, wи щьмә′та Исраеле ажот у сьргуни Бабилоне кьр у щьмә′та Исраеле 70 сали ль wе дәре ма.

сьркә – шәрава кәвьн у тьрш.

сьфәт – сурәт, шькьл.

сьхьр – qәwатед дьнйайеда нә, кӧ хӧданед wан к′ьфш накьн.

тәнгаси – тәнгайи.

тиш – п′арч′ә, п′ар. Мәсәлә: К′ьнща мьн бу дӧ п′арч′а (тиша).

т′агер – фьрqийе дькә нава мәрьва у пьшта йәки дьгьрә.

т′әрбәтдар – йе кӧ тьштед qәнщә маqули зар′отийеда гьрти һин дькә.

т′әхсиркьрьн – р′әдкьрьн.

Т′әwрат – Qануна Муса йә, аwа готи һәр пенщ к′ьтебед пешьнә Пәймана Кәвьн ьн.

т̓обәкьрьн – жь гӧнәкьрьне вәгәр̓ьн, вәгәр̓ьн бәрбь Хwәде. Жь к̓әрәма хwә бьн хәбәра «жь гӧнәкьрьне вәгәр̓ьн»-да бьхуньн.

т̓охьмр̓әш – т̓овр̓әш.

т̓ӧщарәти – к̓ьр̓ин-фьротан, алвери.

т̓ьре, (жь) кәси т̓ьре – жь кәси wә йә.

т̓ьфаq (т̓ьфаqбун, т̓ьфаqи) – йәкбун, йәкти.

уд – шинайик ә, кӧ жь ава wе р̓унәки бинхwәш те чекьрьне. Щьһуйа уд дькьрьнә сәр к̓әфәне мьрийа, wәки дәфьнкьрьнер̓а һазьр бьн (Йуһ̓әнна 19:39).

Уньс – п̓ехәмбәр бу, к̓ьтеба wи жи һәйә. Хwәде әw шандә бажаре Нинәwайе, ле Уньс нәхwәст гӧр̓а Хwәде бькра. Пе гәмийе чу щики дьн, ле Хwәде фьртонәкә мәзьн шанд. Щьмә̓та сәр гәмийе Уньс авитә бә̓ре, wәки жь һерса Хwәде хьлаз бьн. Мә̓сийе мәзьн (һ̓ут) Уньс һ̓уфи хwә кьр у Уньс зьке мә̓сида се р̓ож у се шәва ма, дӧа кьр, һ̓әта кӧ мә̓си әw жь дәве хwә авитә дәве бә̓ре. Пәйр̓а Уньс гӧр̓а Хwәде кьр у чу Нинәwайе, wәки хәбәра Хwәде бежә wан. К̓ьтеба Уньс; Мәтта 12:39-41; 16:4; Луqа 11:29-32.

Усьв – Чәнд мәри К̓ьтеба Пирозда һәнә, наве wан Усьв:

1. Йәк жь һәр донздәһ кӧр̓ед Аqуб (Исраел) ә. Бьред wи һ̓әвсуди ль wи дькьрьн, чьмки баве wан гәләки әw һ̓ьз дькьр. Бьред wи әw чаwа хӧлам фьротьн, ле паше әw бу сәрwере wәлате Мьсьре. Бьред wи әw диса дитьн гава һатьнә Мьсьре кӧ нан бьк̓ьр̓ьн, чьмки wәлате wанда хәлайи бу. Дәстпебун 30:22-24; 37:5-50:26; Йешу 24:32; Зәбур 105:17-22; К̓аред Шандийа

7:9-14, 18; ЙуҺ'әнна 4:5; Ибрани 11:21-22; Ә'йанти 7:8.

2. Усьве мере Мәрйәма дийа Иса. Мәтта 1:16, 18-20, 24; 2:13, 19.

3. Наве бьраки Иса жи Усьв бу. Мәтта 13:55; Марqос 6:3 (Йусес).

4. Усьве бьре Аqубе шанди (нә бьре ЙуҺ'әнна). Мәтта 27:56; Марqос 15:40, 47 (Йусес).

5. Усьве жь Аримәтйайе, мәрьвәки дәwләти, әндәме щьвина гьрәгьред щьһуйа. Әw мәрьвәки qәнщ бу у пәй Иса дьчу. Мәтта 27:57-60; Марqос 15:42-46; Луqа 23:50-53; ЙуҺ'әнна 19:38-42.

6. Усьве Барсабо, йәк жь йед кӧ һе пешда пәй Иса дьчун. К'аред Шандийа 1:23.

7. Усьв, наве wи кьрьн Барнабас. К'аред Шандийа 4:36.

фатьмок – щур'әки кәвотка йә.

ферьси – нав щьһуйада к'омәләкә динп'арьст бу. Әндәмед к'омәла ферьсийа qануна Муса qәнщ заньбун. Әw динп'арьстед сәрт бун. Wана баwәр дькьр, кӧ мьлйак'әт у р'ӧһ' һәнә у мьри wе диса р'абьн. Гәләк жь ван р'ъзьм у ә'дәта, йед кӧ ферьсийа пек данин, нав щьһуйада һәбун. Жь ван р'ъзьм у ә'дәта гәләк жи нә жь Т'әwрате [ф] бун. Әw бь кьред хwә к'ӧбар-бабах дьбун. Дьхwәстьн чаwа мәрьвед qәнщ хӧйа бьн, ле гәләкед жь wан бь фькьред хwә хьраб бун. Гәләкед жь wан дьжәнийанә Иса у һәв шеwьрин wи бькӧжьн.

Фьрәwьн – наве п'адшед Мьсьре бу. Һәр йәк жь wан бь ви нави дьһатә готьне. К'аред Шандийа 7:10, 13, 21; Р'омайи 9:17; Ибрани 11:24.

фьртонә – баһоз, бобәлиск.

фьтьлокед ажотьне – зьвьр́ок.

хальфи – шашбуйи, хапийайи, жьр́едәрк′әти.

Хана Хwәде – Әw щийе кӧ Хwәде бона хwә дьбьжерә, Хана Хwәде дьһатә готьне. Һена Мусада конәк (Коне Шә′дәтийе) һәбу у пәйр́а дәwса wи кони ль Оршәлиме п′арьстгәһ һатә чекьрьне у әw бу Хана Хwәде. Әw щийе ћ′әбандьна щьмә′та Исраеле бу (Марqос 2:26).

хач – Ә′дәте сәрwеред бажаре Р́оме һәбу, мәрьвед хьраб (qачах, меркӧж у йед майин) сәр хач дардадькьрьн, бона щәзакьрьне. Ль сәр хач мәрьв дьмьрьн. Хач жь дӧ qӧт дара чедькьрьн. Гәләк щара гәрәке qачах хwәха хаче хwә бьда сәр мьле хwә бьбьра щийе хачкьрьне. Ль wьр әскәра пе мьха йан пе wәрьса qачах хачва мьх дькьрьн йан гьредьдан. Паше хач р́аст дькьрьн у qачах wьр дардакьри дьма ћ′әта дьмьр. Гәләк щәфа дьдит ћ′әта мьрьне у ә′йбәкә гәләки гьран бу кӧ сәр хач бьһатана кӧштьне. Иса гот, кӧ к′е дьхwазә бьбә шагьрте мьн гәрәке хаче хwә һьлдә у ль пәй мьн бе. Мә′на wе әв ә, кӧ йед ль пәй Иса дьчьн гәрәке һазьр бьн бона wи ћ′әта мьрьне жи щәфе бьк′ьшиньн. Мәтта 10:38; 16:24; Марqос 8:34; Луqа 9:23; 14:27.

хернәхwаз – йе кӧ к′ина йәки дьгьрә у хера wи нахwазә.

херуб – р́ӧһ′бәред хwәйибаск ьн, әв щур′әки мьлйак′әтед Хwәде нә у ћ′әйкәлед wан сәр qалп′ахе Сьндоqа Пәймане бь баскава чекьри мина мьлйак′әта бун, кӧ р́умәт у диндара (ћ′ьзурийа) Хwәде бәрч′ә′в дькьрьн (Ибрани 9:5).

хәйал – һәйинед р̓ӧһ̓анийә кӧ бь дәста найенә гьртьне.

хәрдал – п̓ьнщар̓әк ә, кӧ т̓охьме wе зә̓ф һур ә, ле гава шин дьбә, гәләки мәзьн дьбә. Мәтта 13:31-32; 17:20; Марqос 4:31-32; Луqа 13:19; 17:6.

хәрщгьр – (бащгьр, вәргистан) йе кӧ п̓әра жь щьмә̓те дәwләтер̓а дьстинә. Wәхте Иса Мәсиһда әв хәрщгьр бона Р̓омайе дьхәбьтин. Әw хwәха щьһу бун, ле али Р̓омайе дькьрьн, wәки мьләте щьһу п̓әрә бона әскәред Р̓омайе бьда. Р̓омайи зӧлмк̓ар бун у щьһу бьндәст кьрьбун, жь wе йәке щьһу гәләки дьжәнийанә хәрщгьра. Хәрщгьр жи гәләк щара пе дәрәwа у хапандьне п̓әрә зедә дьстандьн, wәки wанр̓а жи п̓әрә бьма. Әw жи гӧнәк̓аред мәзьн дьһатьнә һ̓әсабе.

Хӧдан – (Хwәйи, Р̓әб) К̓ьтеба Пирозда мә̓на Хӧдан «хwәйи» йә. Хӧдан навәки Хwәде йә у навәк жь навед Иса Мәсиһ ә. «Р̓әб» жь зьмане ә̓рәби йә у әw жи те фә̓мкьрьне «хwәйи».

хьлазбун (хьлазкьрьн) – азабун (азакьрьн), р̓ьзгарбун (р̓ьзгаркьрьн). Жь к̓әрәма хwә бьн хәбәра «хьлазкьр»-да бьхуньн.

хьлазкьр – йе кӧ йәки дьн жь тьштәки хьраб хьлаз дькә. К̓ьтеба Пирозда хәбәред «хьлазкьр, хьлазкьрьн, хьлазбун, хьлази» пешийе те фә̓мкьрьне чаwа хwәйкьрьн, хьлазкьрьн жь хьрабийе у жь бәла, йан жи qәнщкьрьна жь нәхwәшийа. Мәсәлә, Пәймана Кәвьнда Хwәде щьмә̓та хwәйә Исраел жь Мьсьре, ӧса жи жь Бабилоне хьлаз кьрийә. Пәймана Нуда Хwәде пе кьрьна Иса Мәсиһ р̓е бона мәрьва вәкьр, wәки жь гӧна у хьрабийе хьлаз бьн. Бь ви аwайи һьн Хwәде, һьн жи Иса

«Хьлазкьр» ь'әсаб дьбьн (бона Хwәде: Qануна Дöщари 32:15; Зәбур 27:9; Луqа 1:47; Тито 1:3; бона Иса: Луqа 1:69; Әфәси 5:23; Тито 1:4; 1 Йуь'әнна 4:14).

хьрнуф – хöрәке бәраза жь бәре даре, п'алуд.

Һабил – Qайин у Һабил кöр'ед Адәм бун. Һабил бьре бьч'ук бу у бьре wи Qайин әw кöшт. Жь к'әрәма хwә бьн хәбәра «Qайин»-да бьхуньн. Дәстпебун 4:2-9, 25; Мәтта 23:35; Луqа 11:51; Ибрани 11:4; 12:24.

ьалелуйа – Гава щьһуйа дьхwәст пәсьне Хwәде бьдана, дькьрьн qир'ин: «Һалелуйа». Жь зьмане ибрани йә, кö те фә'мкьрьне: «Пәсьне Хöдан бьдьн» йан «Шькьр жь Хwәде». Ә'йанти 19:1, 3-4, 6.

Һарун – жь зöр'әта Леwи бу, Леwи жи йәк жь ьәр донздәь кöр'ед Аqуб бу. Һарун бьре Мусайи мәзьн бу, öса жи к'аьине пешьн бу. Хwәде гот, кö к'аьинед щьмә'та Исраеле гәрәке жь зöр'әта Һарун бенә бьжартьне. Һарун у Муса щьмә'та Исраелер'а Мьсьреда хöламти дькьрьн. Һарун али Муса кьр, сәрwертийа щьмә'та Исраеле кьрьн у щьмә'та Исраеле бьн нире хöламтийе дәрхьстьн. Дәрк'әтьн 4:14; 5:1; Жьмар 12; 17; 20; Луqа 1:5; К'аред Шандийа 7:40; Ибрани 5:4; 7:11; 9:4.

Һащәр – щарийа Сәрайа жьна Бьраьим бу, дийа Исмайил. Ле Исмайил нә әw бу, к'ижан кö Хwәде Бьраьимр'а соз дабу. Зöр'әта Исмайил чаwа зöр'әта Бьраьим, чь кö Хwәде соз дабу нәстандьн. Паше кöр'е Сәрайе жера бу у әw бу кöр'е созе Хwәде (Галати 4:21-31).

Һеродəс – Пəймана Нуда чар мəри һəнə кӧ пе наве «Һеродəс» тен готьне.

1. Һеродəсе Мəзьн: Гава Иса Мəсиһ һатə дьнйайе, Һеродəсе Мəзьн сəр Щьһустане, Щəлиле, Итурйайе у Трахонидайе п'адша бу (Мəтта 2:1-22; Луqа 1:5). Наве баве wи Антипатəр бу. Һеродəсе Мəзьн йəки гəлəки зӧлмк'ар бу, wи жьнəкə хwə, се кӧр'ед хwə, хwəсийа хwə, апəки хwə у гəлəкед дьн (пештьри зар'окед Бəйтлəһ'ме) кӧштьн.

2. Һеродəс-Антипас: Гава Иса Мəсиһ у Йуһ'əннайе Ньхӧмдар дəст бь к'аред хwə кьрьн, Һеродəс-Антипас сəрwере Щəлиле бу (Луqа 3:1). Баве wи Һеродəсе Мəзьн бу у наве дийа wи Малтаке бу. Əwи сəре Йуһ'əннайе Ньхӧмдар да лехьстьне (Мəтта 14:1-12; Марqос 6:14-29; Луqа 9:9). Бəри хачкьрьна Иса, Иса бьрьнə бəр Һеродəс у wи Иса беһӧрмəт кьр, qəрфе хwə wи кьр (Луqа 23:7-12).

3. Һеродəс-Əгрипа п'адша: К'аред Шандийа 12:1-24-да Һеродəс-Əгрипа Пəтрус у Аqуб гьртьн у Аqубе бьре Йуһ'əнна да кӧштьне. Мьлйак'əте Хӧдан Һеродəс-Əгрипа кӧшт (К'аред Шандийа 12:21-23). Баве Һеродəс-Əгрипа Аристополо бу, Аристополо жи кӧр'е Һеродəсе Мəзьн бу. Наве дийа Һеродəс-Əгрипа Бəрньке бу.

4. Кӧр'е Һеродəс-Əгрипа, Əгрипайе дӧда бу. Əгрипайе дӧда п'адшайе Щьһустане бу. Паwлос ль бəр Əгрипа у хушка wи Бəрньке (Бəрнькекə дьн) сəкьни у Мьзгинийа Хwəде дьда wан (К'аред Шандийа 25:13-26:32). Əгрипайе дӧда Паwлос шандə бажаре Р'омайе, wəки Qəйсəр диwана wи бькьра.

һеши – дəве бə'ре, к'əwшəн.

һәбук – мале дьне, дәwләмәндти, п'әрә.

һәвиртьр'шк – (һавен) дькьнә нава һәвир у һәвир һьлте. Фькьра ве ль щәм щьһуйа бь р'öһ'ани хьраб дьһатә фә'мкьрьне, аwа готи сурәте (символа) һ'әрамийе, хәйсәте хьраб у ә'мьре һ'әр'ьми бу. Изьна щьмә'та Исраеле т'öнәбу, wәки һәвиртьр'шк бькьрана нава нане һ'әдийед хwә, к'ижан кö Хwәдер'а дьһатә дайине (Qануна К'аһинтийе 2:4), нә жи дькьрьнә нава Щәжьна Нане Шкәва чаwа öса жи те фә'мкьрьне, аwа готи «шкәва» (Дәрк'этьн 12:15). К'ьтеба Пирозда һәвиртьр'шк чаwа нишана qәwатәкә вәшарти йә, илаһи бона qәwата гöнә. Чаwа һәвиртьр'шк нава т'әмамийа шкәва һәвирда бәла дьбә йа хwә дькә, öса жи гöнә дькарә нава щьмә'теда бәла бә у зийане бьдә щьмә'те. Луqа 12:1-да һәвиртьр'шк те фә'мкьрьне чаwа дöр'ути, Мәтта 16:6 у 12-да һинкьрьна ферьсийа у садуqийа мина һәвиртьр'шк бу, кö мьqабьли Иса дьсәкьнин. Марqос 8:15; 1 Корьнт'и 5:6-7; Галати 5:9.

һәрәм – диwанханә, щийе һәри жорьн.

Һәрмес – п'утәки йунана бу. Йунана дьготьн, кö әw qасьде п'утед дьн бу. К'аред Шандийа 14:12.

һивк'әти – (ә'дьройи, йа жорьн к'әти, һивгьрти) йе һиве дьк'әвьн, вәдьч'ьр'ькьн.

һиндар – мәрьвәк нава п'ешә йан спортәкеда хwә һәр гав һин дькә.

һосанна – хәбәрәкә сьлавдайине йә, бь зьмане ибрани, йәки хwәйиqәдьрр'а дьһатә готьне мина п'адша. Пешийе һосанна дöак бу бь мә'на «Хьлаз бькә!», паше әw бу готьнәкә бь мә'на «Шькьр wир'а». Мәтта 21:9, 15; Марqос 11:9-10; Йуһ'әнна 12:13.

ҕьлатьн (ль йәки ҕьлатьн) – дәнге xwә ле ҕьлдан, ҕьлмәйибун.

ҕ′әди – ҕ′әдийа, п′ешк′еш, хер, дийари.

ҕ′әлал у ҕ′әрам – 1. бона щьҺуйа әв фә′мин бь xwарьн-вәxwарьне, шуштьн-вәшуштьне у р′абун-р′уньштьна ә′мьре мәрьвава гьредайи буйә. Ль гора Qануна Муса щур′ә-щур′ә ҕ′әйwан ҕ′әрам дьҺатьнә ҕ′әсабе: Мәсәлә чәнд щур′ә тәйрәдә, бәраз, чәнд ҕ′әйwанед бә′реда у ҕ′әму мә′рәгиск ӧса жи щьнйазе мьрийа, мәрьвед к′оти у йед бь нәxwәшийед ч′әрм (Qануна К′аҺинтийе 11; Qануна Дӧщари 14:3-21). Һәгәр йәки дәсте xwә бьда мәрьвәки к′оти йан щьнйазәки бьк′әта, әw иди дьҺ′әр′ьми, ҕ′әрам дьбу у нә щайиз бу, wәки әw мәрьв тек′әта нава щьмә′те йан жи щийед пироз. Кьн готи, гава йәки тьштәк жь qануна щьҺуйа дәр бькьра, әw ҕ′әрам дьҺатә ҕ′әсабе. Щур′ә-щур′ә ә′дәт бона ҕ′әлалбуна йәки ҕ′әрам ҕәбун. Мәсәлә, гәрәке qӧрбан бьда у бь аве бьҺата шуштьне. Бона чәнд щур′әйед ҕ′әлалбуне гәрәке к′аҺин жи ль мәрьве ҕ′әлалбуйи бьньҺер′ийа у бьгота кӧ әw иди ҕ′әлал буйә йан на (Qануна К′аҺинтийе 13). Иса гӧҺ нәда ә′дәтед кал-бава ҕьндава ве пьрседа у чәнд тьшт мьqабьли фькьред qанунзан у ферьсийа дьгот (Марqос 7:1-24). Ӧса жи Иса дәсте xwә да мәрьвед к′оти (кӧ ҕ′әрам дьҺатьнә ҕ′әсабе) у әw ҕьн qәнщ дькьрьн, ҕьн жи паqьж дькьрьн (Мәтта 8:1-4). У qәwата wи сәр р′ӧҺ′ед ҕ′әрам жи ҕәбу, щьн жь щьнак′әтийа (кӧ ҕ′әрам дьҺатьнә ҕ′әсабе) дәрдьхьстьн у qәнщ дькьрьн (Луqа 4:30-36).

2. Һ′әлал фьрә те фә′мкьрьне, чаwа кьрьнед пироз, бе qәлпи, бе дьзи, бе ҕ′ьләк′ари, бь к′әда ҕ′әлал, ӧса жи жьн-мер ҕ′әлале ҕәв тен готьне ҕәгәр әw ҕьндава ҕәвда ҕ′әлал ьн, нә ч′ә′вдәр ьн. Һ′әрами жи чаwа әк′се ҕ′әлалийе йә.

ҥ′әрам – жь к′әрәма хwә бьн хәбәра «ҥ′әлал у ҥ′әрам»-да бьхуньн.

шагьрт – йед кӧ һин дьбьн (дьә′льмьн). Гәләк шагьртед Иса һәбун. Донздәһ жь нав wан бьжарти бун. Әw шанди бун. Мәтта 10:1-4; Луqа 5:1 у йед майин.

шанди – (qасьд, р′әсул) бь зьмане йунани АПОСТОЛОС ә. Мә′на ве хәбәре бь Кӧрманщи «йе шанди» йә. Иса Мәсиһ жь нав шагьртед хwә донздәһ шанди (р′әсул) бьжартьн у шандьн, wәки Мьзгинийа Хwәде бьдьнә мьләтед дьнйайе (Мәтта 10:1-4; Марqос 3:13-19; Луqа 6:12-16). Әвана т′әви Иса дьман у Иса әw һин дькьрьн. Пе ч′ә′вед хwә мьрьна wи дитьн у паше жи әw пәй р′абуна wир′а дитьн. Иса хwә Паwлосва жи ә′йан кьр у әw чаwа шанди к′ьфш кьр. Барнабас у һьнәкед дьн жи чаwа шанди дьһатьнә готьне, ле жь Иса дәма ә′мьре wида нәһатьбунә к′ьфшкьрьне.

шьвәр′е – р′еч′ьк, р′ийа п′ега мәрьвәки йан р′ийа тәнг.

шькийаткьрьн – гьликьрьн, сущдаркьрьн, газьнкьрьн.

Шьмһ′ун – жер′а Пәтрус жи дьготьн. Әw йәк жь һәр донздәһ шагьртед Иса бу. Әw шанди бу.

Шьмшон – мерхас у гәләки qәwат бу, Хwәде бь wи гәләк бәла анинә сәре фьльстинийед кӧ дьжмьнатийа Исраеле дькьрьн. Һ′акьмти 13:2-16:31; Ибрани 11:32.

шьһ′ьти – р′е дәрк′әти.

щер′ьбандьн, дан щер′ьбандьне, һатьн щер′ьбандьне – Щер′ьбандьн әw һ′аләки тәнгасийе йә, к′ижанеда баwәрийа мерьв жь тәмхwәстьнед wи йан жь Мирещьн те щер′ьбандьне. Дәрк′әтьн

17:2, 7; Ишайа 7:12; Мәтта 4:3, 7; К'аред Шандийа 5:9; 15:10; 1 Корьнт'и 7:5; 10:13; 2 Корьнт'и 2:11; Аqуб 1:13-14; 1 Пәтрус 1:6, 7; 2 Пәтрус 2:9.

Щәжьна Дәрбазбуне (Шива Дәрбазбуне) – әв щәжьна (ә'йда) нав щьмә'та Исраеледа чардәһе мәһа Нисанеда те кьрьне (ль гора салнә'ма ибрани чардәһе Нисане ньһа 1-е Апреле йә). Әве щәжьне бона биранина wе йәке дькьн, кӧ Xwәде чаwа щьмә'та Исраеле жь бьндәстийа Мьсрийа дәрхьст (Дәрк'әтьн 12:14-20). Һьнге Мьлйак'әте Мьрне ь'әму ньхӧрийед Мьсрийа, һьн инсан у һьн жи ь'әйwан кӧштьн, ле жь сәр малед щьмә'та Исраелер'а «дәрбаз бу» у дәст нәда жь wан т'ӧ кәси, нәкӧшт (Дәрк'әтьн 12:23-27). Бона ве йәке ве щәжьнер'а дьготьн Щәжьна Дәрбазбуне. Пер'а-пер'а пәй Щәжьна Дәрбазбунер'а Щәжьна Нане Шкәва бона ь'әфт р'ожа те дәрбазкьрьне. Нава ь'әфтийа Щәжьна Нане Шкәвада т'әне нане шкәва (бе һәвиртьр'шк) те xwарьне. Жь к'әрәма xwә бьн хәбәра «Щәжьна Нане Шкәва»-да бьхуньн. Мәтта 26:2, 5, 18-19; 1 Корьнт'и 5:7-8.

Щәжьна Нане Шкәва – әв щәжьн (ә'йд) ль пәй Щәжьна Дәрбазбунер'а те у жь панздәһ ь'әта бист дӧдӧйе мәһа Нисане те кьрьне (ль гора салнә'ма иройин жь 2-а ь'әта 9-е Апреле те кьрьне). Әва щәжьна бона биранина хьлазкьрьна мьләте Исраеле те кьрьне, гава мьләте Исраеле жь бьндәстийа Мьсрийа дәрк'әт у чу wи wәлате кӧ Xwәде дабу wан. Әве щәжьнеда ь'әфт р'ожа нане шкәва (бе һәвиртьр'шк) те xwарьне. Жь к'әрәма xwә бьн хәбәра «һәвиртьр'шк»-да бьхуньн. Дәрк'әтьн 12:15; Мәтта 26:17; Марqос 14:1, 12; Луqа 22:1, 7.

Щәжьна Пирозкьрьна П'арьстгәһе – Wәкә 165 сала бәри буйина

Иса, п'арьстгәһа Оршәлиме жь алийе мьләте сурийада һатьбу һ'әр'ьмандьне. Се сала шунда п'арьстгәһ у щьһу жь бьн дәсте сурийа бь дәсте Щьһуда Маккабийе сәрwер аза бун. Жь һьнгева Щәжьна Пирозкьрьна П'арьстгәһе дәрбаз кьрьн. Щәжьне 25-е мәһе (бь ибрани Кьсләве, аwа готи кем-зедә мәһа 12-да) дәстпедькьр у һ'әта һ'әйшт р'ожа дьк'ьшанд. Йуһ'әнна 10:22; 1 Маккаби 4:36-59; 2 Маккаби 1:9, 18; 10:1-8 (1 Маккаби у 2 Маккаби к'ьтебед дәма Пәймана Кәвьнда һатьнә ньвисаре, ле нак'әвьнә нава 66 к'ьтебед пироз, аwа готи к'ьтебед нәqануни нә).

Щәжьна Һ'олькчекьрьне – һәр сал пайизе жь 15-а һ'әта 21-е мәһа Тьшрийе йә (wәкә йәке мәһа 10-а, аwа готи йәке Октйабьре). Щьһу дьчун сәр р'әзед хwә, һ'ольк чедькьрьн у wанда һ'әфтеке дьман. Щьһуйа әв йәк дькьр, wәки бир банина, кӧ чаwа Муса П'ехәмбәр мьләте Исраеле жь Мьсьре дәрхьст у әw чьл сали конада ман. Йуһ'әнна 7:2; Qануна К'аһинтийе 23:33-36, 39-42; Qануна Дӧщари 16:13-15; Нәһәмийа 8:13-18.

Щәлилә – qәзакә бакӧра Исраеле йә. Бажаре Ньсрәте wьра йә. Иса ль wьр мәзьн бу у даннасин кьр.

щә'ньмә (дожә) – бь йунани ГӘӘННА йә, бь ибрани ГӘҺЬННОМ ә. Әw хwәха щийе щәфе һ'әта-һ'әтайе йә, бона әwед кӧ wе Р'ожа Ахрәте диwана wан бьбә. Дожә әw һәма хут щә'ньмә йә, һәр дӧ хәбәр ве к'ьтебеда һатьнә хәбьтандьне. Щә'ньмә: Мәтта 5:29-30; 10:28; 23:15; Марqос 9:43, 45, 47; Луqа 12:5. Дожә: Мәтта 5:22; 18:9; 23:33; Аqуб 3:6.

щә'т'ри – тузьк.

щьвин – 1. к′омбуна мəрьва.

2. к′омбуна баwəрмəнда (хwəденаса), йед кӧ бь наве Иса дьщьвьн. Щарна бона т′əмамийа баwəрмəндед дьне чаwа бона к′омəке те хəбате (Əфəси 1:22-23; 3:10; 5:23-32; Колоси 1:18, 24), ле п′ьр′анийа щара бона к′омəкə баwəрмəндед щикида (щьвина Оршəлимеда, К′аред Шандийа 8:1; щьвина Əнтакйайеда, К′аред Шандийа 13:1; щьвина Əфəседа, К′аред Шандийа 20:16). Зəмане Пəймана Нуда баwəрмəнд малада дьщьввийан, дер һəла һе т′ӧнəбун. Һьнге мəзьнайийа мала кӧ теда дьщьвийан бона 30 йан лапи зə′ф һ′əта 50 мəрьви бу. Мəтта 16:18; 18:17; К′аред Шандийа 5:11; 11:22, 26; 20:17; 1 Корьнт′и 1:2; Ə′йанти 1:4.

щьвина гърəгъра (йа щьһуйа) – əw щьвинəк (мьщлисəк) бу, кӧ теда гърəгъред щьһуйа ль һəв дьщьвийан. 200 сали бəри Иса Мəсиһ гърти һ′əта 200 сали пəй Иса Мəсиһр′а əw диwана щьһуйа бу. Щьвата гърəгъред щьһуйа wəкə һ′əфте мəрьва бу, əw к′аһин, р′успи у qанунзанə бун. Əw ль һəв р′удьньштьн у бь һəв дьшеwьрин. Сəрəкк′аһин хwəха жи сəрəке Щьвина Гърəгъра бу. Щьвина Гърəгъра бəрпьрсийаре мьлəте Исраеле бу. Əw щəзайед кӧ нə йед мьрьне бу шьхӧле wан бу. Ле щəзайед мьрьне данинə бəр диwана сəрwеред р′омайийа. Лəма Щьвина Гърəгъра Иса шандьнə щəм wəлийе Р′омайи, Пилато. Йуһ′əнна 11:47; 18:31; Луqа 22:52, 66-71, 66. К′аред Шандийа 4:15; 5:21; 6:12; 22:30; 23:1 у йед майин.

щьн – һьн Мирещьнр′а те готьне, һьн жи wан р′ӧһ′ у мьлйак′əтед хьрабр′а, йед кӧ Мирещьн дьшинə, кӧ хьрабийе һ′əму мəрьвар′а дькьн. Пəймана Нуда те ə′йанкьрне, кӧ п′утп′арьсти жь щьна

те (1 Корьнт′и 10:20-21; Ә′йанти 9:20).

щьнак′эти – (щьнгьрти, щьнойи, щьни, щьноки) йәки кӧ жь алийе щьн йан р′ӧһ′ед хьрабва те гьртьне, бьндәсткьрьне, жер′а щьнак′эти дьбежьн. Чахе Иса ль сәр дьне бу, әwи гәләк щьнак′эти аза дькьрьн, щьн жь нав wан дәрдьхьстьн (Мәтта 9:32).

щьһу – жь зӧр′эта Бьраһим ьн. Хәбәра «щьһу» жь хәбәра «Щьһуда» те. Жь донздәһ qәбилед Исраеле, Щьһуда qәбила һәрә к′ьфш ә һена Даwьд у Сьлеман п′адшада. Пәй щӧдәбуна П′адшатийа т′ьфаqийер′а, т′әмамийа п′адшатийа башуре бь наве «Щьһуда» дьһатә готьне. Wәхте сьргункьрьна Бабилонеда у пәй wер′а жи, әв наве «щьһу» мә′на фьрә стандийә, аwа готи бона т′әмамийа мьләте Исраеле һатә хәбате.

Щьһуда – 1. Донздәһ кӧр′ед Исраел һәбун, йәк жь wан Щьһуда бу. Һәр донздәһ кӧр′ед wи бунә донздәһ qәбилед Исраеле. Наве wәлате Щьһустане жь наве Щьһуда пешда һатийә, чьмки әw qәбил ль wьр дьма. Дәстпебун 29:35; Мәтта 1:2-3; Ибрани 7:14; 8:8; Ә′йанти 5:5; 7:5.

2. Бь наве Щьһуда дӧ шагьртед Иса Мәсиһ һәбун. Жь wан Щьһудайе Исхәрйоти нәмамийа (хайинтийа) Иса кьр у да дәсте wан, йед кӧ дьхwәстьн әw бькӧштана (Луqа 22:3). Щьһудайе дьн Йуһ′әнна 14:22-да ньвисар ә кӧ әw «нә йе Исхәрйоти» йә. Һьнәк дьфькьрьн әw Тәдайо йә (Мәтта 10:3; Марqос 3:18). Әw жи те готьне «Щьһудайе Аqуб» (Луqа 6:16; К′аред Шандийа 1:13).

3. Ӧса жи Щьһуда наве бьраки Иса бу (Мәтта 13:55; Марqос 6:3) у ль гора фькьра гәләка әw Щьһуда йә, йе кӧ «Нә′ма Щьһуда» ньвисийә.

Щьһустан – qәза бажаре Оршәлиме бу, әw qәза башура Исраеле дьк'әт. Һена Иса Мәсиһда һьн Щьһустан, һьн Самәрйа, һьн жи Щәлилә qәза бун, ӧса жи Щьһустан п'арәкә qәза Сурйайейә р'омайи бу.

чәнг – һащәте мьqаме, бь гәләк т'ела, мина саз у гитаре, Даwьд П'адша ледьхьст.

чирәдәст – һостайе кӧ р'ьк'ьне мала давежә, хәтниш дькә (1 Корьнт'и 3:10).

ч'ежьк – ч'ельк.

ч'ә'вдәр – форq, qав, нәр'еда.

ч'ийайе Зәйт'уне – ч'ийаки незики Оршәлиме йә, Иса сәр wи ч'ийайи дӧа дькьр (Луqа 19:29; К'аред Шандийа 1:12).

qав – qәһб, форq.

Qайин – кӧр'е Адәми мәзьн бу. Гәләки һ'әвсуди бьре хwәйи бьч'ук Һабил дькьр, чьмки Хwәде бәрхе Һабили qӧрбане qәбул кьрьбу, ле гәньме кӧ Qайин анибу qәбул нәкьрьбу, жь дәст сьтqе wийи нәр'аст. Һьнге Qайин Һабил кӧшт. Хwәде гот, кӧ гәрәке Qайин ль сәр ә'рде фьрари бә у жь мәрьвайе бе т'әхсиркьрьне. Дәстпебун 4:1-24; Ибрани 11:4; 1 Йуһ'әнна 3:12; Щьһуда 11.

qамиш – чит, мәйи.

Qануна Муса – (Шәриә'та Муса) Т'әwрат ә. Т'әwрат жи пенщ к'ьтебед Муса нә: Дәстпебун, Дәрк'әтьн, Qануна К'аһинтийе, Жьмар, Qануна Дӧщари (Wәк'ьландьна Qануне). Ван пенщ к'ьтебада qанун, т'әми, дирок (т'арих) у сәрһати ньвисар ьн.

Xwәде әв Qанун сәр ч'ийайе Синайе, нав ә'wрада Мусар'а гот. Щарна жи һ'әму к'ътебед «Пәймана Кәвьн»-р'а дьбежьн Qанун.

qанунзан – (занәйе Шәриә'те, к'атьб, ньвиск'ар) Qанунзан нав щьмә'та Исраелда сәр Qануна Муса дьхәбьтин, Qанун qәнщ заньбун, бь дәста Qанун зедә дькьрьн у хәлq һин дькьрьн. Wан жийина xwә бона һинбун у һинкьрьна Qануне дьдан у к'ътеб дььвисин. П'ър'анийа wан жь ферьсийа бун.

qар'qар' – qьр'ьк, qаж.

qәбилед Исраеле – (ә'ширед Исраеле, елед Исраеле) Донздәһ кӧр'ед Аqуб һәбун, кӧ wанр'а Исраел жи дьготьн. Һәр йәк жь wан бу qәбиләкә Исраел. Дәстпебун 35:23-26; 49:1-28.

qәдьр-һӧрмәт – р'умәт.

Qәйсәр – навәки бона п'адшайе мьләтед Императорийа Р'омайе бу. Мьләте Р'омайе гәләк мьләтед дьн бьндәст дькьрьн у Qәйсәр п'адше wан һ'әмуйа бу. Һәр п'адшаки мьләте р'омайер'а дьготьн: «Qәйсәр». Луqа 2:1; 3:1.

qәрф – тьназ.

Qорах – сәрwере wан бу, йед кӧ бәр Муса у Һарун р'абун. Хәзәба Xwәде һьндава Qорах у һәвалед wида хӧйа бу, ә'рд вәбу әw сахә-сах ә'рдеда чун. Жьмар 16:1-35; Щьһуда 11.

qӧльхи – хьзмәтк'ари, шьхӧл, хӧламти.

qӧрбан – (гори, нәдьр) бинбәрәк кӧ жь бәр йәки дьнва те дайине йан кӧштьне. Щур'ә-щур'ә qӧрбан у һ'әдийед щьмә'та Исраеле һәбун, мәсәлә, һ'әдийед мина һ'әйwанед бәрх, щанәга, ӧса жи

йед гәньм у бьһарәт һәбун. Һ'әйwан дьһатьнә сәржекьрьне, паше һьнәк т'әмам пева дьһатьнә шәwьтандьне, һьнәк жи т'әне п'арәкә wан дьһатьнә шәwьтандьне. Һәр һ'әйwан гәрәке беqӧсур у беләк'ә буйа. Жь һена Мусада qӧрбан бь дәсте к'аһина дьһатә сәржекьрьне (изьна щьмә'те т'ӧнәбу, кӧ хwәсәрихwә сәржекьрана.) Жь к'әрәма хwә бьн хәбәра «горигәһ»-да бьхуньн.

qӧрбана шәwьтандьне – Qӧрбанед щур'ә-щур'ә һәбун. Qӧрбанед шәwьтандьне бьзьн, бәрх у щанәга бун әw р'оже дӧ щара бь һәвр'а сәр горигәһа п'арьстгәһеда дьһатьнә шәwьтандьне. Ле qӧрбанед дьн т'әне п'арч'ед wан дьһатьнә шәwьтандьне. Qануна К'аһинтийе 1:3-9; Ибрани 13:11.

wәк'илхәрщ – малкьр, к'әдкьр.

wәлатп'арьст – наве партике кӧ бона wәлате хwә шәр' дькьн. Wәхте Пәймана Нуда чәнд к'омед щьһуйа һәбун, дьхwәстьн жь бьндәстийа р'омайе дәрк'әтана.

wәли – (wали) сәрwере qәзакә wәлет.

wәсийәт – к'ахаза шә'дәтийе, кӧ йәк бәри мьрьне теда бона малмьлк'ед хwә дьньвисә, кӧ пәй мьрьна wир'а әw бьгьһижә к'е.